

UNIVERZITET U SARAJEVU - FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU

KNJIŽEVNOKRITIČKA MISAO GASSANA KANAFANIJA

ZAVRŠNI RAD

Mentor:
prof. dr. Mirza Sarajkić

Student:
Emina Suljović

Sarajevo, juni 2025.

**UNIVERSITY OF SARAJEVO - FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF ORIENTAL PHILOLOGY**

LITERARY CRITICISM OF GHASSAN KANAFANI

FINAL THESIS

Mentor:

Prof. Dr. Mirza Sarajkić

Student:

Emina Suljović

Sarajevo, june 2025.

SAŽETAK

Rad analizira književnokritički doprinos Gassana Kanafanija (Ġassāna Kanafānīja), s posebnim fokusom na njegovo pionirsko proučavanje palestinske književnosti otpora i cionističke književnosti. Kanafānī je 1960-ih godina objavio tri ključne studije koje su po prvi put arapskoj javnosti predstavile književna ostvarenja iz okupirane Palestine, ali i razotkrile književnu produkciju cionističkog pokreta, čime je uspostavio teorijski okvir za razumijevanje književnosti kao sredstva ideološke borbe. Njegov koncept *adab al-muqāwama* (književnost otpora) označio je prekretnicu u percepciji palestinske književnosti, a njegov uvid u cionističko pisanje otvorio je prostor za razumijevanje strategija koje neprijatelj koristi u oblikovanju vlastitog identiteta. Kroz analizu sadržaja i strukture njegovih studija, rad osvjetljava Kanafānījev doprinos arapskoj kritičkoj misli i njegovu trajnu važnost u savremenim književnim i političkim kontekstima.

Ključne riječi: Ġassān Kanafānī, književna kritika, arapska književnost, književnost otpora, palestinska književnost, cionistička književnost.

SUMMARY

This thesis examines the literary-critical contributions of Ġassān Kanafānī, focusing on his pioneering studies of Palestinian resistance literature and Zionist literature. During the 1960s, Kanafānī published three major works that, for the first time, revealed literary achievements from occupied Palestine to the Arab world and exposed the ideological mechanisms behind Zionist literary production. He established the term *adab al-muqāwama* (resistance literature), providing a theoretical framework for understanding literature as a tool of ideological struggle. His exploration of Zionist writings also paved the way for a deeper understanding of the strategies used by the enemy to construct its identity. By analyzing the content and concepts of Kanafānī's studies, this thesis highlights his lasting contribution to Arab critical thought and his continued importance in both literary and political contexts.

Keywords: Ġassān Kanafānī, literary criticism, Arab literature, resistance literature, Palestinian literature, Zionist literature.

SADRŽAJ

UVOD	6
1. BIOGRAFIJA I KONTEKST DJELOVANJA ĞASSĀNA KANAFĀNĪJA	7
1.1. Život, politički angažman i stvaralaštvo Kanafānīja	7
1.2. Kanafānījev književni i kritički opus	10
2. ANALIZA KANAFĀNĪJEVOG PRISTUPA KNJIŽEVNOSTI OTPORA KROZ KNJIŽEVNU KRITIKU <i>ADAB AL- MUQĀWAMA FĪ FILASTĪN AL-MUḤTALLA</i>	12
2.1. Palestinska književnost otpora	12
2.2. Sadržaj i koncept djela <i>Književnost otpora u okupiranoj Palestini 1948–1966</i>	16
2.2.1. Kontekst i značaj književnosti otpora	18
2.2.2. Poezija prije okupacije	20
2.2.3. Poezija nakon okupacije	22
2.2.4. Izazovi književnosti otpora	26
2.2.5. Rani primjeri i simboli književnosti otpora	29
2.2.6. Ideološke perspektive književnosti otpora	32
2.2.7. Književnost otpora i cionistički okupator	33
3. KANAFANIJEVA ČITANJA CIONISTIČKE KNJIŽEVNOSTI	39
3.1. Cionizam se bori na frontu jezika	40
3.2. Rađanje cionističke književnosti	41
3.3. Rasa i religija u cionističkoj književnosti rađaju politički cionizam	41
3.4. Lik „lutajućeg Jevreja“ – njegovo porijeklo i razvoj	42
3.5. Cionistička književnost u uskoj vezi s politikom	43
3.6. Jevrejska nepogrešivost naspram nedostojnosti drugih naroda	43
3.7. Cionistička opravdanja za prisvajanje Palestine	44
3.8. Od Nobelove nagrade do agresije 5. juna	44
ZAKLJUČAK	46
IZVORI I LITERATURA	47

UVOD

Književnost nije samo ogledalo društvenih procesa, već često i čin aktivne borbe naroda za slobodu, identitet i pravdu. Među brojnim arapskim intelektualcima i piscima koji su se svojim djelovanjem utkali u povijest političke i kulturne borbe naroda, u palestinskom kontekstu, jedan od najistaknutijih predstavnika ovog otpora kroz riječ bio je Ġassān Kanafānī – pisac, novinar, politički aktivista i književni kritičar. Njegovo ime danas ne označava samo vrhunsko pripovjedačko umijeće, već i duboku angažiranost u otkrivanju i tumačenju književnosti koja se rađala u sjeni cionističke okupacije i svakodnevne represije. On je jasno artikulisao važnost književnosti u otporu protiv okupacije.

Sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, Kanafānī je prvi otvoreno progovorio o književnosti otpora, te kroz svoje pionirske studije predstavio arapskom čitateljstvu književna ostvarenja palestinskih autora koji su djelovali pod izraelskom okupacijom, odvojeni od arapskog kulturnog svijeta. Uvođenjem termina *adab al-muqāwama* (književnost otpora) Kanafānī nije samo imenovao jedan pravac unutar palestinske umjetnosti, već mu je dao i teorijski okvir koji nadilazi lokalni kontekst. Time ga je i predstavio kao poziv na književno, ideološko i identitetsko uzdizanje naroda kojem je pripadao.

Ovaj rad istražuje Kanafānījevu književnokritičku misao, s posebnim fokusom na njegov pristup palestinskoj književnosti otpora, kao i na njegovu pionirsku analizu cionističke književnosti. Kroz analizu ključnih studija, kao što su *Književnost otpora u okupiranoj Palestini 1948–1966* i *O cionističkoj književnosti*, rad ispituje način na koji Kanafānī oblikuje teorijske temelje književnog otpora i dekonstruira narative neprijatelja, potvrđujući tako ključnu ulogu književnosti u političkoj borbi naroda Palestine.

1. BIOGRAFIJA I KONTEKST DJELOVANJA ĠASSĀNA KANAFĀNĪJA

1.1. Źivot, politički angaŹman i stvaralaštvo KanafĀnĭja

ĠassĀn KanafĀnĭ se smatra jednim od najpoznatijih arapskih pisaca i novinara naŹeg doba. Njegova knjiŹevna djela, romani i kratke priče, duboko su ukorijenjena u arapsku i palestinsku kulturu i predstavljaju izvor inspiracije čitavoj generaciji i riječju i djelom, kako za vrijeme njegovog Źivota, tako i nakon njegove likvidacije.¹

KanafĀnĭ je rođen je 9. aprila 1936. godine u Akki, na sjeveru Palestine, dok je Palestina joŹ bila pod britanskom upravom.² Njegov otac je bio advokat i poslao je ĠassĀna u francusku misionarsku Źkolu u Jaffi.³ Uslijed rata koji je doveo do osnivanja Izraela 1948. godine, KanafĀnĭ je zajedno s porodicom bio prisiljen da napusti domovinu. Najprije su izbjegli u Liban, a zatim su se nastanili u Damasku, u Siriji, gdje su Źivjeli kao izbjeglice. Ovo izgnanstvo koje je doŹivio u djetinjstvu postalo je temom mnogih njegovih djela. Źivio je Źivot pun borbi i revolucionarnih ideala. Kao član Narodnog fronta za oslobođenje Palestine (PFLP)⁴, posvetio je cijeli svoj Źivot svojoj domovini.⁵

Srednju Źkolu je zavrŹio u Damasku, a 1952. godine dobio je nastavničku diplomu od strane Agencije Ujedinjenih nacija za pomoć palestinskim izbjeglicama (UNRWA).⁶ Tako da je sedamnaest godina počeó da radi kao učitelj palestinske djece u izbjegličkom naselju kojim je

¹ ĠassĀn KanafĀnĭ, *Ādab al-muġāwama fĭ filisṭĭn al-muḥtalla 1948-1966*, Dār manŹūrāt al-rimāl, 2015, str. 4. (prevedeno)

² Shamenaz Bano, „Ghassan Kanafani: The Palestinian Voice of Resistance“, *Angloamerican Journal*, Vol. 3, No. 1, 2018, str. 12.

³ <https://www.noor-book.com/en/ebook-%D8%BA%D8%B3%D8%A7%D9%86-%D9%83%D9%86%D9%81%D8%A7%D9%86%D9%8A-%D8%A7%D8%AF%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D8%A7%D9%88%D9%85%D9%87-%D9%81%D9%8A-%D9%81%D9%84%D8%B3%D8%B7%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AD%D8%AA%D9%84%D9%87-1948-1966-pdf> (pristupljeno 14.11.2024.)

⁴ Front for the Liberation of Palestine, akronim PFLP; arapski *Al-Ġabha aŹ-Źa'biyya li-tahrĭr Filasṭĭn*), palestinska vojno-politička organizacija osnovana 1967. pod vodstvom DŹordŹa HabaŹa. Nastala je iz Arapskoga nacionalističkog pokreta (engleski Arab Nationalist Movement – ANM, arapski *Ḥarakat al-qawmiyyĭn al-'arab*), kao izvorno studentske organizacije na Američkom sveučiliŹtu u Bejrutu, koju je 1952. osnovao HabaŹ. ViŹe vidjeti na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/narodna-fronta-za-oslobodjenje-palestine> (pristupljeno 21.05.2025.)

⁵ Shamenaz Bano, „Ghassan Kanafani: The Palestinian Voice of Resistance“..., str. 12-13.

⁶ Ibid, str. 12-13.

upravljala UNRWA. Tu se suočio sa onim što će postati bit palestinskog izbjeglištva i progona, ili, kako će se to pojednostavljeno nazivati "palestinskim problemom"⁷.

Upisao je Univerzitet u Damasku na Odsjeku za arapski jezik, i tada je već počeo da sarađuje u listovima kao lektor, da učestvuje u palestinskom programu sirijskog radija, da slika, piše pjesme, priče, čak i drame. Na književnost ga je posebno usmjeravala i ohrabriala njegova sestra Faiza.⁸

Nije uspio završiti fakultet, zbog svojih političkih veza s Arapskim nacionalnim pokretom (MAN). Dr. Džordž Habaš⁹ ga je pozvao 1953. godine u MAN, panarapsku organizaciju i on joj se pridružio. Prognan je u Kuvajt gdje je počeo uređivati novine povezane s MAN-om, *al-Ra'j*, i tada se zainteresovao za marksističku filozofiju i politiku, postajući saborac toga.¹⁰ Osjećaj izgubljenosti, nepoželjnosti i sve veće udaljenosti od domovine Ġassān Kanafānī je prenio i na junake svojih priča koje je pisao dok je bio Kuvajtu.¹¹ Tu nastaju njegove prve zapažene pripovijetke, koje kroz unutrašnje borbe junaka oslikavaju egzistencijalnu krizu izbjeglih Palestinaca – izgubljenost, izolaciju i nostalgiju za domovinom.

Preseljava se 1960. godine u Bejrut, Liban, gdje je postao urednik nekoliko novina koje su bile sa arapskom nacionalističkom orijentacijom.¹² Tako da je povijest kulture pomno zabilježila i njegov rad u novinarstvu, i to ne samo kao autora članaka, već i kao osnivača i urednika više

⁷ „U originalnom tekstu stoji da je čovjek, na kraju krajeva, "kadijja, termin koji se u Arapa upotrebljava kad hoće da se najkraće kaže ono što se u svijetu naziva krizom na Bliskom istoku. U prevodima s arapskog, zavisno u kakvom kontekstu se pojavljuje, "kadijja" može biti pitanje, stvar, problem, činjenica, događaj, sudbina, pa i smrt, ali se misli prvenstveno na "politički problem". Na engleskom je to "cause", što opet može biti uzrok, stvar, razlog, ali i povod, proces, svrha i cilj. Prema tome, čovjek je sve to zajedno. A za Palestinca je "kadijja" to što je nerješiv problem, što je stalno na gubitku, od Balfoura do Nakbe i onoga što je počelo da se odvija poslije Nakbe." Više o tome u: Hajrudin Somun, *Gasān Kanafānī: iz zemlje tužnih narandži*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2012, str. 37.

⁸ Ibid, str. 37-38.

⁹ „Doktor Džordž Habaš je jedan jedan od vodećih pokretača arapskog nacionalnog buđenja poslije poraza od Izraela 1948. i jedan od prvih iluzionista svearapskog jedinstva kao puta oslobađanja Palestine. Njegovom imenu će mnogo naškoditi kad njegov Narodni front za oslobođenje Palestine počne pribjegavati otmicama aviona i drugim oblicima nasilja. To mu je na Zapadu pribavilo glas "kuma terorizma"...” Više o njemu vidjeti u: Hajrudin Somun, *Gasān Kanafānī: iz zemlje tužnih...*, str. 46.

¹⁰ Shamenaz Bano, „Ghassan Kanafani: The Palestinian Voice of Resistance“ ..., str. 12-13.

¹¹ Hajrudin Somun, *Gasān Kanafānī: iz zemlje tužnih...*, str. 37.

¹² <https://www.noor-book.com/en/ebook-%D8%BA%D8%B3%D8%A7%D9%86-%D9%83%D9%86%D9%81%D8%A7%D9%86%D9%8A-%D8%A7%D8%AF%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D8%A7%D9%88%D9%85%D9%87-%D9%81%D9%8A-%D9%81%D9%84%D8%B3%D8%B7%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AD%D8%AA%D9%84%D9%87-1948-1966-pdf> (pristupljeno 14.11.2024.)

listova: *al-Hadaf*, *al-Hurriyya*, *al-Muḥarrir*, *Falaṣṭīn*.¹³ Također je uređivao i novine *al-Anwar* koje su bile naseristički orjentisane.¹⁴

Upoznao je 1961. godine svoju životnu saputnicu, Anni Hover¹⁵, dansku prosvjetnu radnicu i aktivistkinju za dječija prava. Humanitarni rad ih je spojio, vjenčali su se i dobili dvoje djece,¹⁶ sina Faiza i kćerku Lejlu.

Pridružio se Narodnom frontu za oslobođenje Palestine 1967. godine i uređivao njihov sedmični časopis *al-Hadaf*, što se ujedno smatra i njegovim najvećim doprinosom palestinskom oslobodilačkom pokretu, jer se u potpunosti posvetio palestinskom cilju i zbog toga je ostao upamćen od strane Palestinaca širom svijeta.¹⁷

Ġassān Kanafānī je skovao termin „književnost otpora“ 1966. godine i od tada on postaje sinonimom za palestinsku umjetničku produkciju.¹⁸ On je vjerovao u otpor, kao misao, djelovanje i organizaciju. U okviru tog otpora odvijalo se cijelo njegovo životno iskustvo sve do njegove smrti. Njegove dvije studije o književnosti otpora, kao i treća studija o cionističkoj književnosti, osvjetljavaju ovaj važan aspekt njegovog djelovanja.¹⁹ Također, Kanafani je bio i prvi među Arapima koji se studiznije pozabavio i književnošću izraelskih Jevreja, pod naslovom, razumljivim za to doba, "O cionističkoj književnosti".²⁰

Svoj je život posvetio borbi za palestinsko pitanje, zbog koje je naposljetku i ubijen, od strane izraelske obavještajne službe Mossad 1972. godine u Bejrutu, zajedno sa svojom bratičnom Lamis.²¹ Njegovo ubistvo bio je pokušaj da se utiša jedan od najvažnijih palestinskih glasova, ali je, naprotiv, samo dodatno učvrstilo njegovu ulogu simbola otpora. Tome svjedoči ono što je

¹³ Esad Duraković, *Ogledi o književnosti*, IP "Svjetlost", Sarajevo, 2013, str. 138.

¹⁴ Shamenaz Bano, „Ghassan Kanafani: The Palestinian Voice of Resistance“..., str. 13.

¹⁵ Više o njoj, njenom upoznavanju sa Ġassānom Kanafānījem i dolaskom u Palestinu vidjeti u: Hajrudin Somun, *Gasān Kanafānī: iz zemlje tužnih...*, str. 50-55.

¹⁶ Shamenaz Bano, „Ghassan Kanafani: The Palestinian Voice of Resistance“..., str. 13.

¹⁷ Ibid, str. 13.

¹⁸ <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/8/6/sarajkic-palestinska-poezija-je-uvijek-poezija-otpota> Intervju, Sarajkić: Palestinska poezija je uvijek poezija otpora (pristupljeno 14.11.2024.)

¹⁹ <https://www.aljazeera.net/culture/2024/7/13/%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AF%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%84%D8%AA%D8%B2%D9%85-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%B6%D8%A7%D9%84-%D8%BA%D8%B3%D8%A7%D9%86-%D9%83%D9%86%D9%81%D8%A7%D9%86%D9%8A> (pristupljeno 21.05.2025.)

²⁰ Hajrudin Somun, *Gasān Kanafānī: iz zemlje tužnih...*, str. 83-84.

²¹ Shamenaz Bano, „Ghassan Kanafani: The Palestinian Voice of Resistance“..., str. 13.

objavio bejrutski "Daily Star", već sutradan, 9. jula, da je Gasanovo oružje bilo pero, a bojno polje novinske stranice, i da je nanio neprijatelju više nego kolona komandosa.²²

Posmrtno je dobio nagradu Svjetske novinarske organizacije (1974.) i nagradu Lotos koju dodjeljuje Savez književnika Azije i Aftike (1975).²³ Kanaḡani se u svome relativno kratkom životnom vijeku pokazao kao izrazito plodan i originalan romansijer, te britak književni kritičar.²⁴ U znak sjećanja na Kanaḡanija osnovana je *Kulturna fondacija Ġassān Kanaḡānī* s ciljem pomaganja obrazovanja djece palestinskih izbjeglica.²⁵ Danas se Ġassān Kanaḡānī pamti ne samo kao pisac, već kao borac, vizionar i savjest palestinskog naroda. U savremenom svijetu smatra se jednim od najznačajnijih modernih arapskih autora.

1.2. Kanaḡānijev književni i kritički opus

Prema Muhammaḡu Siddiqu, Kanaḡānijeva djela se mogu hronološki podijeliti u tri faze: prva faza obuhvata period između 1956. i 1965. godine; drugi period uključuje djela objavljena između 1965. i 1968. dok je treći period započeo 1968., a završen je njegovom tragičnom smrću 1972. godine. Upravo u prikazu ovog opusa primjećujemo kako godina 1967.²⁶ utječe na završetak središnjeg prelaznog perioda u Kanaḡānijevom opusu. Nadalje, u Kanaḡānijevim djelima možemo primijetiti kako se slika o sebi (*autoimage* ili *al-ḡāt*²⁷) kreće od prizora izgubljenosti ka stanju

²² Hajrudin Somun, *Gasān Kanaḡani: iz zemlje tužnih...*, str. 103.

²³ Tatjana Paić-Vukić, "Ljudi na suncu Ġassāna Kanaḡānija", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 46/1996, Sarajevo, 1997, str. 84.

²⁴ Mirza Sarajkić, „Gassan Kanaḡani, *Ljudi na suncu*, prijevod sa arapskog i predgovor: Munir Mujić, pogovor: Esad Duraković. Connectum, Sarajevo, 2006, 100 str./IV Ocjene i prikazi“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 56, Sarajevo, 2007, str. 215.

²⁵ Shamenaz Bano, „Ghassan Kanaḡani: The Palestinian Voice of Resistance“... str. 12-13.

²⁶ To pojašnjava Zalihić riječima: "Šestodnevni rat iz 1967. godine bio je značajna prekretnica u Kanaḡanijevoj spisateljskoj i političkoj karijeri. Pesimizam i frustracija oličeni u njegovim ranim radovima pretvorili su se u angažiranu, borbenu prozu koja je svijetu pokazivala svu surovost cionističkog Izraela." Zalihić: Kanaḡanijev magični narativ nije spašavao živote, ali je spašavao duše, https://stav.ba/vijest/zalihic-kanafanijev-magicni-narativ-nije-spasavao-zivote-ali-je-spasavao-duse/7258?fbclid=IwY2xjawKjxTpleHRuA2FlbQlXMQBicmlkETFHcjNYVnNpNTI5aDJrZ3NSAR7jQdfi3rA2bPfj-vPaNvH_h1-KsRASc-WQfCD7oC1jm3fNoCn0E8xZnwfcQ_aem_5seG0NRWEg7gpEzQFapkrq (pristupljeno 28.05.2025.)

²⁷ Termin *al-ḡāt* približno, ali nepotpuno, odgovara terminu *autoimagea*, budući da označava ego ili jastvo. (vidjeti više u: Zakī Badawī, *Mu'ḡam muṣṭalahāt al-'ulūm al-'iḡtimā'īyya*, Maktaba Lubnān, Bayrūt 1993., str. 372.)

odlučnosti, ali ova slika nikada nije definitivno određena ili okamenjena, tako da primjećujemo stalno traganje koje je odlika cjelokupne postkolonijalne književnosti.²⁸

Kanafānijeva djela fikcije, raznovrsna, eksperimentalna i nejednake umjetničke vrijednosti kakva jesu, nude poučan primjer za istraživanje dijalektičkog međuodnosa između političkog značenja i estetskih vrednota u književnosti.²⁹

Do svoje rane smrti, Ġassān je objavio osamnaest knjiga i napisao stotine članaka o kulturi, politici i borbi palestinskog naroda. Nakon njegovog ubistva, sve njegove djela ponovo su objavljena na arapskom jeziku, u nekoliko izdanja. Njegovi romani, kratke priče, drame i članci također su sakupljeni i objavljeni u tomovima, a mnoga njegova književna djela prevedena su na dvadeset jezika. Neka od njegovih djela uvrštena su i u nastavne planove i programe škola i univerziteta, a neka su adaptirana u pozorišne predstave i radijske emisije na arapskom i stranim jezicima. Dva njegova romana pretvorena su u igrane filmove. Njegova djela, nastala u periodu od 1956. do 1972. godine, i danas uživaju sve veću važnost.³⁰

Njegova najznačajnija djela su: romani – *Riġāl fī al-šams* (Ljudi na suncu) 1963. godine, zatim *Mā tabaqqā lakum* (Šta vam je preostalo) 1966., *'Umm Sa'd* (Sa'dova majka) 1969., *Ā'id 'ilā Ḥayfa* (Povratnik u Haifu) 1970. Također je poznat po svom najznačajnijem kritičkom radu *Fī al-'adab al-sahyūnī* (O cionističkoj književnosti) 1967. godine. Kao aktivan književni kritičar, njegovo najpoznatije teorijsko djelo *al-'Adab al-filistīnī al-muqāwim taḥt al-iḥtilāl* (Palestinska književnost otpora pod okupacijom) predstavlja književno remek djelo obzirom da predstavlja palestinske pisce i pjesnike arapskom svijetu. Autor je nekoliko zbirki kratkih priča od kojih su neke: *Mawt sarīr raqm 12* (Smrt kreveta broj 12) 1961. godine, zatim *'Arḍ al-burtuqāl al-ḥazīn* (Zemlja tužnih narandži) 1963., *Ālam laysa lanā* (Svijet koji ne pripada nama) 1965. godine. Neki od njegovih radova objavljeni su posthumno, a obzirom da je pisao isključivo na arapskom jeziku, većina njegovih djela su prevedena nakon njegove smrti.³¹ Pored spomenutog, napisao je i sljedeća djela:

²⁸ Dženita Karić, "Fenomen palestinskog postkolonijalnog romana i novele u arapskoj književnosti", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 59:75-95, Sarajevo, 2010, str. 91.

²⁹ Vidjeti više u: Muhammad Siddiq, *Man is a Cause*, Near Eastern Studies, University of Washington, Number 2, Seattle, 1984., str. xii-xiii. prema Dženita Karić, "Fenomen palestinskog postkolonijalnog...", str. 29.

³⁰ Ġassān Kanafānī, *Adab al-muqāwama fī filastīn al-muḥtalla 1948-1966...*, str. 5. (prevedeno)

³¹ Bibliografija preuzeta iz Predgovora: Ġassān Kanafānī, *Ljudi na suncu*, s arapskog preveo: Munir Mujić, Connectum, Sarajevo, 2006., str. 1.

- *Al-bāb* (Vrata), drama, 1964.
- *Adab al-muqāwama fī filasṭīn al-muḥtalla 1948–1966* (Književnost otpora u okupiranoj Palestini), studija, 1966.
- *‘An al-rijāl wa-al-banādiq* (O ljudima i puškama), priče, 1968.
- *Al-a‘mā wa-al-aṭraš* (Slijep i gluh), nedovršen roman, 1971.
- *Barqūq nīsān* (Aprilske anemone), nedovršen roman, 1972.
- *Al-qubba ‘a wa-al-nabī* (Šešir i Poslanik), drama, 1973.
- *Ṭawra 1936–1939 fī Filasṭīn* (Revolucija 1936–1939. u Palestini), historijska studija, 1974.
- *Ġisr ilā al-abad* (Most za vječnost), drama, 1978.
- *Al-qamīš al-masrūq wa-qīšaš uḥrā* (Ukradena košulja i druge priče), priče, 1982.
- *Al-qindīl al-šaḡīr* (Mala svjetiljka), priča za djecu, 2005.³²

Kanafānijev roman *Ljudi na suncu* jeste njegovo najpoznatije i najviše prevođeno djelo, a na naš jezik ga je preveo Munir Mujić i taj prijevod je objavljen 2006. godine u izdavaštvu izdavačke kuće Connectum.³³

2. ANALIZA KANAFĀNĀJEVOG PRISTUPA KNJIŽEVNOSTI OTPORA KROZ KNJIŽEVNU KRITIKU *ADAB AL-MUQĀWAMA FĪ FILAṢṬĪN AL-MUḤTALLA*

2.1. Palestinska književnost otpora

Savremena palestinska književnost pretstavlja dragocjeno misaono naslijeđe i ogromno umjetničko bogatstvo, dajući tako izvanredan svojevrsan pečat arapskoj književnosti, umjetnosti i kulturi uopšte. Međutim, uprkos njenog nesumnjivog značaja i umjetničke vrijednosti, pa-

³² Hajrudin Somun, *Gasān Kanafāni: iz zemlje tužnih narandži...*, str. 215.

³³ Selma Šabanović, *Migrantski narativi u književnim djelima al-Ṭayyiba Šāliḥa, Ġassāna Kanafānija i Ḥasana Blāsima* (Završni master rad), Filozofski fakultet, Sarajevo, 2021, str. 21.

lestinskoj književnosti nije pokazana zaslužna pažnja istoričara književnosti, književnih istraživača i kritičara, kako palestinskih i uopšte arapskih, tako evropskih i orijentalista širom svijeta te je usljed toga ostala nepoznata ogromnom procentu čitalaca. Razlozi izostanka jednog šireg prilaza i sistematskog prikaza savremene palestinske književnosti leže u društveno-političkim neprilikama Palestinaca prije 1948. godine, kada je vođena neprestana borba protiv zaostalog i eksploatatorskog režima Otomanskog Carstva i protiv cionizma i prilikama poslije 1948. godine, kada je misaonom i književnom naslijeđu Palestinaca počinjen neoprostiv zločin u vidu ubistva i progona stotine hiljada Palestinaca, koji su morali napustiti domovinu, ostavljajući iza sebe svoja umna ostvarenja, biblioteke pune vrijednih radova iz jezika, književnosti, istorije i drugih znanosti, koji su kasnije bili opljačkani i zauvijek izgubljeni. Nakon toga, kao i dan danas, većina istaknutih palestinskih naučnika, književnika i mislilaca živi i stvara van svoje domovine širom arapskog svijeta i van njega, usljed čega je vrlo teško dati sistematičan i potpun uvid u njihovo književno stvaralaštvo.³⁴

Kako bi se književnost otpora bolje razumjela u kontekstu njenog razvoja, korisno je sagledati razvoj palestinske književnosti uopće, s posebnim osvrtom na to kako su historičari arapske književnosti klasifikovali modernu palestinsku poeziju kroz pet razdoblja:

1. Od polovine 19. stoljeća do 1908. godine, i ona je markirana poetikom neoklasicizma.
2. Od 1908. do 1920. godine, palestinski pjesnici se sve više okreću rodoljubnim temama i ova poezija se smatra vidom umjetničke pobune protiv otomanskih i britanskih osvajača.
3. Period romantizma gdje autori ne preuzimaju u potpunosti romantičarski poetički dictum, nego se fokusiraju na romantičarske ideale slobode i pobune protiv autoriteta.
4. Od 1914. do 1960. godine i ovo razdoblje karakterišu romantičarska osjećanja otuđenosti, odbačenosti i razočarenja.

³⁴ Više o savremenoj palestinskoj književnosti, njenim razdobljima, te autorima, žanrovima i stilovima pisanja pogledati u: Nurko Karaman, „Dr Kāmil as-Sawāfirī: Savremena arapska književnost u Palestini (1860–1960), Al-adab al-‘arabī al-mu‘āšir fī falasṭīn min as-sana 1860–1960, Maktaba ad-dirāsāt al-adabiyya, Dār al-ma‘ārif, al-Qāhira, 1979, str. 405.“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 32-33, Sarajevo, 1984, str. 306.

5. Od šezdesetih godina 20. stoljeća kada se javlja poezija otpora. Sam naziv inaugurirao je palestinski književnik i kritičar Ġassān Kanafānī.³⁵

Arapska književnost Palestine, pa poezija otpora kao dominantan oblik književnog umjetničkog stvaralaštva, nedovoljno afirmisana čak i u arapskom svijetu. Tačnije, njena afirmisanost je nesrazmjerna opštem značaju koji ima u arapskoj književnoj tradiciji u cjelini. Neophodno je pokušati objasniti porijeklo ove začuđujuće činjenice. Neki autori, koji se bave arapskom književnošću Palestine, smatraju da poezija otpora počinje Balfurovom deklaracijom o osnivanju Izraela, ali je više onih koji tvrde da poezija otpora počinje šezdesetih godina ovoga vijeka, odnosno počinje aktivnim, organizovanim i omasovljenim otporom palestinskih Arapa izraelskom genocidu. U svakom slučaju, ona se situira kao dati oblik revolucionarne svijesti, koji epski artikuliše palestinsku borbu za očuvanje identiteta na nezamjenljiv način doprinosi jačanju otpora.³⁶

Palestinska književnost dvadesetog stoljeća neraskidivo povezana sa političkom, društvenom i historijskom stvarnošću, i to je krucijalni element koji je čini odjelitom od šireg okvira savremene arapske književnosti. Ova tvrdnja ne implicira to da se arapska nepalestinska književnost ne dotiče izvanfiksijske stvarnosti, već ističe činjenicu da je književnost u palestinskom kontekstu predstavljala oblik borbe ili otpora koji je često zauzimao važnije mjesto od oružanog. Ġassān Kanafānī ovu specifičnost palestinske književnosti tumači na sljedeći način:³⁷

“(…) kulturna forma u otporu poprima veliki značaj koji nikada nije manji od samog oružanog otpora, stoga je promatranje, istraživanje i otkrivanje njene dubine postalo neprocjenjiva nužnost u razumijevanju zemlje na koju se oslanjaju puške oružane borbe.

³⁵ Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 20-21.

³⁶ Esad Duraković, “Uz palestinsku poeziju otpora”, *Odjek*, br. 9, Sarajevo, 1983, str. 6.

³⁷ Dženita Karić, “Fenomen palestinskog postkolonijalnog romana i novele u arapskoj književnosti”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 59:75-95, Sarajevo, 2010, str. 90.

U periodu između 1948. i 1967., arapski intelektualci na opkoljenim teritorijama, kroz najteže okolnosti potlačenosti i kulturne potčinjenosti, uspostavili su historijski model za kulturni otpor, svom postojanošću, progresivnošću i dubinom.”³⁸

Odjelitost palestinske književnosti u odnosu na ostale arapske književnosti u regionu možemo nazvati terminom *književnosti otpora*, te se na taj način palestinska književnost uklapa u jedan drugačiji okvir kojeg sačinjavaju književnosti drugih (bivših) koloniziranih krajeva. Barbara Harlow književnost otpora definiše kao *posebnu kategoriju književnosti koja se pojavila značajno kao dio organiziranih borbi za nacionalno oslobođenje i pokrete otpora u Africi, Latinskoj Americi i na Bliskom Istoku*.³⁹ Upravo u tom kontekstu, Mahmud Derviš je istakao da je Ġassān Kanafānī bio prvi koji je uveo pojam *adab al- muqāwama* (književnosti otpora)⁴⁰ čime je dao ime i teorijski okvir onome što je već tada u djelima palestinskih pisaca pulsiralo kao borba za identitet, pravdu i povratak.

Djela koja nastaju u tom periodu i sama su dokaz buđenja svijesti: *u svim postkolonijalnim društvima riječ vodi ka znanju koje podstiče preispitivanje, a to preispitivanje pokreće promjenu*.⁴¹ Nakon početnog muka koji je uslijedio nakon 1948. godine, palestinska proza se okreće temama u kojima se jasno naslućuje raskid sa starim formama i slikama (muškoga) identiteta, a u fokusu nekih djela dolazi i do razmatranja ženskog identiteta u palestinskom kontekstu.⁴²

Navedeno se može ilustrovati na primjeru književnog opusa Ġassāna Kanafānīja. Književno i kritičko djelo Ġassāna Kanafānīja u potpunosti je isprepleteno sa palestinskom historijom i savremenim palestinskim iskustvom.⁴³

Kanafaniju idu sve zasluge za promociju temeljnog poetičkog principa palestinske poezije i proze, a to je njena društvena funkcionalnost, odnosno angažiranost. Višeslojni koncept otpora

³⁸ Ġassān Kanafānī, *Al- 'Adab al-filistīnī al-muqāwama taḥta al- 'iḥtilāl 1948–1967*, Mu'assasa al-'abḥāt al-'arabiyya, Bayrūt, 1987., str. 13-14.

³⁹ Barbara Harlow, *Resistance Literature*, Methuen, New York 1987, p. xvii.

⁴⁰ Hajrudin Somun, *Gasān Kanafani: iz zemlje tužnih narandži...*, str. 93.

⁴¹ Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2004., p. 84.

⁴² Dženita Karić, "Fenomen palestinskog postkolonijalnog romana... str. 91.

⁴³ Muhammad Siddiq, *Man is a Cause*, Near Eastern Studies, University of Washington, Number 2, Seattle, 1984., xii.

bio je i ostao suštinsko obilježje palestinske književnosti. Ustvari, otpor je u toj mjeri oblikovao palestinsko pjesništvo da je ustvari *poezija otpora* postala sinonimom za palestinsku poeziju.⁴⁴

Ġassān Kanafānī, kada govori o kulturnoj situaciji nakon 1967. godine napominje da je arapski svijet bio u stanju intelektualne paralize do te mjere da je upotrebljavao "slijepački jezik" da bi izrazio svoje nedaće.⁴⁵ Ono što je poraz iz 1967. godine ipak učinio jeste da se počinje buditi djelotvornija kritička svijest, a u kontekstu postkolonijalne teorije to znači da se iz *adapt faze* (iz faze prilagođavanja) prelazi u *adept* (ili 'majstorsku'⁴⁶) fazu, odnosno dolazi do kritičkog sagledavanja sebe u odnosu na Drugog, ali i refleksivno, u odnosu na samoga sebe. Međutim, neki kritičari smatraju kako se nakon 1967. godine i osamostaljivanja Narodnog fronta za oslobođenje Palestine, pisci poput Kanafānija okreću isključivo kolektivu *koji književno djelo drži tek jednim od oružja zajedničke borbe*.⁴⁷

2.2. Sadržaj i koncept djela *Književnost otpora u okupiranoj Palestini 1948–1966*

Sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, Ġassān Kanafānī je objavio tri studije u kojima je po prvi put otkrio književna ostvarenja iz okupirane palestinske teritorije, koja su izgubila vezu sa arapskim svijetom nakon cionističke okupacije. Time je Arapima otvorio prozor ka palestinskoj arapskoj književnosti, punoj vitalnosti i revolucionarnih ideja, koja, uprkos svim oblicima represije, ne ostaje bez nade i vjere u spas. Pored toga je i pionirski obradio cionističko pisanje koje je imalo važnu ulogu u pripremi terena za uspostavljanje okupacijske države Izrael.

Prva studija objavljena je u izdavačkoj kući Dar al-ādab u Bejrutu 1966. godine, pod naslovom *Adab al-muqāwama fī filasṭīn al-muḥtalla 1948-1966* (Književnost otpora u okupiranoj Palestini 1948–1966). Sastoji se od tri poglavlja: prvo govori o palestinskoj književnoj produkciji nakon Nakbe, drugo proučava arapskog junaka u cionističkom romanu u poređenju sa arapskom

⁴⁴ Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša...*, str. 24.

⁴⁵ Ibrahim M. Abu-Rabi', *Contemporary Arab Thought: Studies in Post-1967 Arab Intellectual History*, Pluto Press, Sterling 2004, p. 59. prema: Dženita Karić, "Fenomen palestinskog postkolonijalnog romana..." str. 89.

⁴⁶ Zdenko Lešić et al., *Suvremena tumačenja književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo 2006, str. 536.

⁴⁷ Tatjana Paić-Vukić, "Ljudi na suncu Ġassāna Kanafānija", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 46/1996, Sarajevo, 1997, str. 87.

palestinskom književnošću, dok treće predstavlja primjere palestinske poezije i niz autora čija su djela oblikovala palestinsku književnost otpora. Među istaknutim pjesnicima koje Kanafani spominje u trećem poglavlju su: Maḥmūd Darwīš, Samih al-Qāsim, Salīm Ġubrān, Nāyif Salīm.

Ova studija daje Ġassānu vodeću ulogu na dva načina: prvo, u tome što je on prvi uveo poseban termin za revolucionarne književne produkcije koje su se po prvi put pojavile u okupiranoj Palestini – a to je termin „*književnost otpora*“, što se vidi i iz samog naslova njegove studije. Ġassān je palestinsku književnost označio kao *književnost otpora*, jer se ta književnost suprotstavlja svim oblicima represije, podstiče na suprotstavljanje okupaciji, poziva na revoluciju i hod ka slobodi, iako je taj put trnovit. Ovaj poseban termin nije ostao ograničen samo na arapsku književnost, već se ubrzo proširio i na druge svjetske književnosti, te je prihvaćen u državama koje su također bile pod okupacijom. Mnogi književni kritičari priznali su Ġassānovu pionirsku ulogu u ovom području, čak ne bismo pretjerali ako bismo rekli da gotovo nijedno istraživanje o književnosti otpora ne propušta spomenuti Ġassāna, jer on predstavlja kamen temeljac na kojem je izgrađena veličanstvena građevina ove književnosti.⁴⁸

Kanafani je ovim djelom prvi put predstavio arapsku palestinsku književnost arapskom svijetu i omogućio čitaocima arapskog jezika da se upoznaju sa tom književnošću, koja je pokazivala veći otpor od bilo koje druge arapske književnosti.⁴⁹

Ovu studiju je napisao prije velikog poraza 1967. godine (*al-naksa*), u kojoj su arapske snage poražene od strane Izraela, što je omogućilo okupaciju Gaze, rijeke Jordan i Zapadne obale. Budući da izvori nisu bili dostupni zbog zatvorenih izraelskih granica i represije nad Arapima unutar Izraela, on je situaciju u kojoj su Palestinci živjeli nazvao "kulturnom opsadom". Zapravo, njegova studija izgleda kao istraživanje unutar te opsade jer je težila da bude dokumentarnog karaktera više nego kritička analiza književnih tekstova.

Kanafani nije ograničio pojam "književnost otpora" samo na književnost na standardnom arapskom jeziku, već ga je proširio i na narodnu poeziju, koju je smatrao tvrđavom otpora koja se

⁴⁸

<https://www.aljazeera.net/blogs/2018/7/22/%D8%BA%D8%B3%D8%A7%D9%86-%D9%83%D9%86%D9%81%D8%A7%D9%86%D9%8A-%D8%B1%D8%A7%D8%A6%D8%AF-%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AF%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D8%A7%D9%88%D9%85> (pristupljeno 20.05.2025.)

⁴⁹ Ibid. (pristupljeno 20.05.2025.)

ne može srušiti. Ta poezija se prenosila s generacije na generaciju usmenim putem – pjevale su je majke svojoj djeci, djevojke svojoj mlađoj braći.

U ovoj studiji on pravi razliku između književnosti nastale u okupiranim teritorijama, koju naziva "književnost okupacije", i književnosti nastale u dijaspori i izbjegličkim kampovima, koju naziva "književnost izgnanstva". Prema njemu, književnost okupiranih teritorija je puna svjetlosti, revolucije i nade, dok je književnost izgnanstva ispunjena jecajem, tugom, očajem i čežnjom za domovinom.

Barbara Harlow kaže: "Ova podjela ukazuje na poseban odnos ljudi prema zajedničkoj zemlji, zajedničkom identitetu i zajedničkoj borbi. Na osnovu tog zajedništva moguće je razlikovati dva oblika historijskog i političkog postojanja – okupaciju i izgnanstvo. Ova razlika ukazuje na okupatorsku silu koja je potčinila jedan narod ili ga protjerala. Osim toga, ta sila je intervenirala i u književni i kulturni razvoj onih kojima su oduzete njihove zemlje. Drugim riječima, kritičar (Gassan Kanafani) je književnost prikazao kao polje borbe."⁵⁰

Kada je Kanafani napisao ovu studiju, 1966. godine, književnost iz okupiranih teritorija bila je nepoznata arapskom svijetu i nije bila poznata van izraelskih granica zbog zvaničnih i represivnih ograničenja. Stoga je Kanafani fokusirao svoj rad i napore na dokumentovanje palestinske književne produkcije koja je nastala pod izraelskom vlašću, a koju je nazvao "kulturnom opsadom". Iste političke okolnosti koje su ograničavale književnu produkciju u Izraelu, imale su važnu ulogu i u oblikovanju metoda i pravaca književne kritike palestinske dijaspor.⁵¹

2.2.1. Kontekst i značaj književnosti otpora

U uvodu svoje studije Kanafani navodi da ona istražuje arapsku književnost otpora u okupiranoj Palestini, naglašavajući njen značaj za raseljene Palestince i arapski svijet uopšte. On ukazuje na ključni problem, nedostatak izvora koji otežava istraživanje i dokumentovanje ove

⁵⁰ Ibid, (pristupljeno 20.05.2025.)

⁵¹ Ibid, (pristupljeno 20.05.2025.)

književnosti. Uobičajeno, historija književnosti otpora piše se nakon oslobođenja, ali u slučaju Palestine, kontinuirano praćenje je nužno jer se tiče samih Palestinaca i njihove borbe.

Praćenje književne produkcije na okupiranoj zemlji izuzetno je teško, ali je važno jer književnost otpora predstavlja jedan od najsvjetlijih aspekata borbe potlačenog naroda. Gassan priznaje da istraživanju možda nedostaje akademska metoda i objektivnost, ali ističe da to nije slučajno, jer književnost otpora nastaje u izuzetnim okolnostima, koje ne podliježu standardnim istraživačkim okvirima.

Bez obzira na metodološke izazove, istraživanje nastoji da ostane vjerno kontekstu u kojem ova književnost nastaje, uzimajući u obzir subjektivne okolnosti koje su je oblikovale. Književnost otpora nosi posebne obaveze i zadatke, tako da ona nije samo umjetnički izraz, već i sredstvo borbe. Kroz poeziju i druge književne forme, ona postaje glas otpora i simbol nade. Istraživanje prepoznaje i poštuje ovu ulogu književnosti, ističući njenu važnost kako na ličnom, tako i na kolektivnom nivou. Zadaci književnosti otpora sažeto su izraženi u stihovima:⁵²

A ti si moja nevina prijateljica

Sve dok naše pjesme

su mačevi kada ih oslobodimo...

I vjerna si kao žito

Sve dok naše pjesme

*su napoj kada ih sadimo!*⁵³

Nakon Nakbe 1948. godine, Palestina je pretrpjela duboke društvene promjene, tako da su više od 75% preostalih Arapa bili ljudi sa sela, dok su gradske političke i intelektualne elite u velikoj mjeri napustile zemlju. Izrael je uveo vojnu upravu i represivne mjere, posebno u ruralnim područjima poput Galileje, Muselesa i Negeva, čime je otežan razvoj bilo kakvog književnog ili političkog izraza.

⁵² Opširnije u: Ġassān Kanafānī, *Adab al-muqāwama fī filasṭīn al-muḥtalla 1948-1966...*, str. 7-10.

⁵³ Ibid, str. 10. (prevedeno)

2.2.2. Poezija prije okupacije

Prije Nakbe, palestinska književnost bila je dio arapskog književnog preporoda s jakim vezama prema kulturnim centrima poput Kaira i Bejruta. Nakon katastrofe, palestinski autori u egzilu razvili su novu vrstu književnosti⁵⁴ – književnost egzila, koju je obilježila poezija: od početnog šoka i tišine, preko entuzijazma, do duboke, refleksivne tuge. Na ovu književnost snažno su uticale i arapske i strane književne struje.

Nasuprot tome, u okupiranoj Palestini književni život bio je gotovo ugašen. Ostalo je uglavnom ruralno društvo pod represijom, bez kulturnog jezgra kako to opisuje Ğassān.⁵⁵

Kada je Palestina pala u ruke neprijatelja, u okupiranoj Palestini gotovo da više nije ostalo nijedno arapsko kulturno središte koje bi moglo predstavljati jezgro za novu vrstu književnog preporoda. Čitava jedna generacija intelektualaca, ili bolje rečeno, generacije intelektualaca, napustile su Palestinu i otišle u izgnanstvo. Ono što je ostalo bio je gotovo isključivo arapski seoski društveni sloj, podvrgnut političkoj, društvenoj i kulturnoj opsadi kakva je rijetko gdje zabilježena u svijetu.

Izrazom "kulturna opsada"⁵⁶ ne može se u potpunosti pojasniti šta podrazumijeva osim ako ne uđemo u samu srž onoga što on u stvarnosti znači:

Prvo: Većina Arapa koji su ostali na okupiranoj zemlji, zbog svog društvenog položaja, nije imala potreban kulturni nivo koji bi inače mogao iznjedriti novu generaciju pisaca i umjetnika.

⁵⁴ O tomo govori Esad Duraković: "Na jednoj strani, stvaraju je književnici na okupiranim teritorijama, a na drugoj strani književnici koji su se pod pritiskom raselili širom arapskog svijeta. Razumije se da između stvaralaštva ova dva tipa književnika postoje određene opće razlike, jer se na jedan način doživljava i izražava palestinska stvarnost neposredno na okupiranim teritorijama, a na unekoliko drugačiji način ta stvarnost se izražava doživljavanjem iz arapskih metropola. Različitost se ispoljava u prvom redu u spektru tematskih određenja, ali donekle i u estetskim osebnostima koje proizilaze iz posebnosti doživljavanja." Esad Duraković, *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005., str. 373.

⁵⁵ Opširnije u: Ğassān Kanafānī, *Adab al-muqāwama fī filasfīn al-muḥtalla 1948-1966...*, str. 11-14.

⁵⁶ „Kanafanijev fokus prilikom analize poezije otpora bio je na "funkciji umjetnosti pod kulturnom opsadom". Ta funkcija bila je neizbježno obojena nacionalističkom retorikom, iluzijama panarabizma i antiimperijalističkim tonom. Ustvari, Kanafani otvoreno kaže kako književnost mora biti "prostor borbe i oslobođenja". On insistira na nužnosti "društvene dimenzije" kao sveobuhvatnog označitelja književnog djela. Sve to ovu neveliku, ali izuzetno važnu studiju pomiče u prostor "lijevo orijentiranih" interpretacija književnosti utemeljenih na marksističkim i historicističkim predodžbama književnosti." Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša...*, str. 24.

Drugo: Gradovi koji su nekada prihvatili nadarene pojedince sa sela i otvarali im vrata znanja, pretvoreni su u zabranjene i neprijateljske jevrejske gradove.

Treće: Nametnut je zid prisilne kulturne izolacije od arapske književnosti u njenim glavnim središtima, čime je Arapima okupirane zemlje bilo uskraćeno praćenje savremenih književnih tokova i razmjene utjecaja s njima.

Četvrto: Vojna okupatorska vlast nametnula je tip književne produkcije koji treba da se širi, a to svakako nije ona vrsta koju su Arapi pod okupacijom željeli stvarati.

Peto: Ograničena sredstva za objavljivanje, koja su bila podložna kako cenzuri vlasti, tako i finansiranju od strane cionističkih partija koje su prilikom objavljivanja postavljale uslove, i to one uslove koji nisu izražavali stvarne težnje Arapa pod okupacijom.

Šesto: Slabo poznavanje stranih jezika među Arapima u okupiranoj Palestini, posebno u ruralnim područjima, dovelo je do gotovo potpunog prekida sa svjetskom književnom produkcijom i njenim utjecajima.

Ovih šest tačaka sažeto objašnjavaju šta znači izraz "kulturna opsada" i treba ih imati na umu prilikom bilo kakvog prikaza arapske književne produkcije na okupiranim teritorijama – produkcije koja je uspjela – uprkos svemu tome – biti ništa drugo nego književnost otpora.⁵⁷

Iz ovoga je jasno da uprkos tim okolnostima, u okupiranoj Palestini se razvila *književnost otpora*, u kojoj je poezija postala najistaknutiji oblik izražavanja. Poezija je bila pogodna jer se mogla širiti usmeno, bez potrebe za štampanjem. Zato se preferirala tradicionalna metrika, jer je bila jednostavna za pamćenje i emotivno snažna.

Pored klasične poezije koja se predstavljala kao privržena tradicionalnim obrascima, narodna poezija igrala je ključnu ulogu. Od dvadesetih godina 20. vijeka postala je neuništiva tvrđava otpora, jer su se kroz nju širile poruke borbe, nade i sjećanja. Za razliku od klasične poezije, koja je slijedila tradicionalne forme, narodna poezija bila je živa, emotivna i široko

⁵⁷ Ġassān Kanafānī, *Adab al-muqāwama fī filasṭīn al-muḥtalla 1948-1966.*, str. 14-16. (prevedeno)

rasprostranjena među narodom, prenosila se usmeno i nosila duh borbe i patnje. Palestinci su je ponijeli i u izgnanstvo, gdje je postala neizostavan dio nacionalnih okupljanja i demonstracija.⁵⁸

U tom kontekstu, jedan od najsnažnijih primjera je pjesma nepoznatog borca, napisana jutro prije njegovog pogubljenja 1936. godine. U tim stihovima izražava bol, tugu, ljubav prema porodici i domovini, ali i dostojanstvo i hrabrost pred smrću.⁵⁹

2.2.3. Poezija nakon okupacije

Nakon pada Palestine 1948. godine⁶⁰, narodna književnost postaje ključno sredstvo izražavanja narodnih osjećanja, otpora i čežnje za slobodom. Vjenčanja se u Galileji pretvaraju u političke demonstracije, gdje pjesnici i pjevači pozivaju na otpor.⁶¹ Cionističke vlasti pokušavaju ugušiti te glasove represijom i ograničenjem kretanja.

⁵⁸ O tome govori i Somun, navodeći: "Dok se arapska poezija još mučila s "površnom ljepotom", prema Gasanu Kanafanju, u Palestini je već dvadesetih godina prošlog vijeka počela "književna obnova". Dok su pisci u drugim krajevima pozivali Arape da slijede Zapad i zaborave svoje običaje, u Palestini se javlja "nacionalna poezija" otpora Britancima, poziva se na oružanu borbu, pjeva se o slobodi i jednakosti, piše o palestinskim zemljoposjednicima i o tome kako će oni "prepustiti Palestinu cionistima". Spominjući Ibahima Tukana, Kanafani kaže: "Kad čitate njegovu poeziju, osjećate kao da opisuje sadašnju situaciju, a pjesme Abu Selme o 'fedainima' pjevaju i današnji komandosi." Hajrudin Somun, *Gasani Kanafani: iz zemlje tužnih narandži...*, str. 93.

⁵⁹ Opširnije u: Gassān Kanafānī, *Adab al-muqāwama fi filastīn al-muḥtalla 1948-1966...*, str. 15-18.

⁶⁰ U tom kontekstu Duraković spominje: „Prekretnicu u Kanafanijevom spisateljskom radu, kao i u djelima drugih palestinskih književnika, obilježila je okupacija Palestine 1948. godine. Prije toga, pisci su bili posvećeni eksperimentiranju u umjetnosti, stvaralački razdragani i raskriljeni za iskustva svjetske književnosti, a od te fatalne godine sve su potisnuli u drugi plan i nadnijeli se nad vlastitu tešku ranu. No, kako to rana predugo već krvolipta, događa se nešto neobično u senzitivnoj duši i u otvorenom umu književnika: počeli su svoju ranu osjećati kao nesreću Svijeta.

Možda je najbolje navesti o tome kraći izvod iz jednoga zapisa Gassana Kanafanija (vidi u: A'lām al-adab al-'arabī al-mu āšir, II, Bayrut, 1996.): *U početku sam pisao o Palestini kao o problemu samom za se, o palestinskoj djeci, o palestinskom čovjeku, o nadanjima Palestinaca kao o takvima, kao o nečemu odvojenom od ovoga svijeta, samostalnom, kao o specifično palestinskoj stvarnosti. Potom sam shvatio da sam počeo gledati Palestinu ka svekoliki ljudski simbol. Stoga, kada pišem o palestinskoj porodici, ja zapravo pišem o ljudskom iskustvu. U svijetu ne postoji nešto nalik palestinskoj tragediji...*“ Esad Duraković, *Ogledi o književnosti*, IP "Svjetlost", Sarajevo, 2013, str. 139.

⁶¹ Širi uvid u to daje i Qahwāḡī: „Gledano iz perspektive književne recepcije, poezija otpora nesumnjivo predstavlja jedinstven umjetnički fenomen. Naime, još od pedesetih godina XX stoljeća, palestinske zajednice, kako one pod okupacijom, tako one i u dijaspori, veoma često organiziraju "festival poezije" koji su zbog svoje popularnosti i "društvenog utjecaja" završavali racijama i zatvaranjima pje snika od strane režima, kako izraelskog, tako i arapskih. Hiljade Palestinaca hrlile su ovim festivalim i u zanosu slušali o svojoj okupiranoj domovini, njenim pejzažima, ali i herojskim podvizima palestinskih boraca. Istina o Palestini i vjera u njeno oslobođenje predstavljali su centralne motive recitirane poezije koji su u život vraćale brojne palestinske prognanike. Qahwāḡī primjećuje kako je upravo "poezija vraćala u život mlade Palestine, kao i one koji su izgubili nadu u povratak. Ona je bila ključni oslonac pred

Uprkos tome, riječ se pokazuje snažnijom od oružja, pa nakon nasilnih sukoba s policijom 1958. godine u Nazaretu, nastaju nove pjesme otpora koje izražavaju jedinstvo i prkos. Narodna poezija reaguje i na konkretne političke događaje, poput konfiskacije arapske zemlje⁶², kroz pjesme koje mobilišu narod i pozivaju na otpor.⁶³

Narodna poezija se također koristila za izražavanje sarkazma i osude onih koji su sarađivali s okupatorom, poput arapskih kandidata koji su izašli na izbore s Levi Eshkolom na listi "Ma'arah". U satiričnim stihovima, takvi pojedinci su ismijavani kao izdajice, a njihovo ponašanje okarakterisano kao nacionalna sramota.⁶⁴

Narodna poezija nikada ne prestaje biti oružje otpora, prisutna je u svakodnevnici, sahranama, svadbama, i širi se usmenom tradicijom. Zbog njenog kolektivnog i neuhvatljivog karaktera, vlasti nisu u stanju da je u potpunosti suzbiju.

Za razliku od nje, klasična književna produkcija je ranjivija, jer je izložena cenzuri i kontroli od sadržaja do distribucije arapskih knjiga, što uzurpatorske vlasti koriste da ograniče izražavanje arapskog identiteta i prava. Izraelske vlasti strogo kontrolišu arapsku književnu produkciju, ograničavajući štampanje knjiga, plasirajući trivijalnu literaturu, i onemogućavajući razvoj obrazovanih arapskih generacija. Posljedica toga je izrazito nizak procenat arapskih srednjoškolaca u poređenju s jevrejskim učenicima.⁶⁵

naletima izraelske hegemonije, kao emotivni i politički diskurs koji ih je uzdizao. Upravo u ovom se ogleda uloga poezije. Palestinska poezija je predstavljala čin otpora nastojanjima izraelskih vlasti da u potpunosti izbrišu arapsko naslijeđe na području Palestine." Habīb Qahwāgī, *Al-'Arab fī zill al-iḥtilāl al-'isrā'īlī*, Markaz al-abḥāṭ al-ṭibā'iyya li munazzamāt al-taḥrīr al-filistīnī, Bayrūt, 1972., str. 284. prema Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša...*, str. 22.

⁶² Tako na primjer kada je Moshe Dayan naredio konfiskaciju arapske zemlje u al-Shaghouru, nove pjesme su pozvale na otpor, što je dovelo do krvavog sukoba i povlačenja naredbe. <https://alchemy.ucsd.edu/the-literature-of-resistance-amanda-batarseh/> (pristupljeno 03.12.2024.)

⁶³ Duraković to detaljnije opisuje: „Umjetnička proza u Palestini tih decenija nije bila ravnopravna s poezijom. Razlog tome ne počiva samo u tradicijskoj prevalenciji poezije, već u jednoj specifično palestinskoj činjenici. Naime, bilo je to doba koje traje već duže od pola vijeka potpunoga prevrata. Svi intelektualni i emocionalni potencijali angažirani su u odbrani biološke supstance jednoga naroda i njegova elementarnog ljudskog dostojanstva. To je vrijeme ključanja, a ne kontemplacije. Takvom općem stanju znatno više je pogodovao razvoj poezije koja se cijelom svojom poetikom, u drukčijim uslovima, diferencirala od osnovnih tokova arapske književnosti i afirmirala se pod nazivom poezija otpora. Ona mnogo više angažira emocije slušalaca; znatno je mobilnija i mobilizirajuća je više od svakog oblika umjetničke proze. Naime, ta poezija postala je uistinu sredstvom otpora jer je masovno recitirana na mitinzima, na festivalima i na manjim recitalima, mobilizirajući slušaoce velikom silinom. Stoga je cionizam, uz sva zlodjela, postavio kao prioritet progon pjesništva i ubijanje književnika." Esad Duraković, *Ogledi o književnosti*, IP "Svjetlost", Sarajevo, 2013, str. 138.

⁶⁴ Opširnije u: Ġassān Kanafānī, *Adab al-muqāwama fī filasṭīn al-muḥtalla 1948-1966...*, str. 19-22.

⁶⁵ Ibid, str. 22-24.

Arapski učenici na okupiranim teritorijama suočeni su s lošim obrazovanjem, ekonomskim pritiskom i sistemskom diskriminacijom, što većinu sprječava da završi srednju školu ili upiše fakultet. Dodatno otežava i to što je nastava stranih jezika ispod potrebnog nivoa za nastavak školovanja.

Kulturna produkcija je strogo kontrolisana, arapski mediji i knjige dozvoljeni su samo ako ne prijete cionističkom narativu. Arapski intelektualci su izloženi pritiscima, cenzuri i marginalizaciji, dok se arapski identitet pokušava razvodniti kroz sadržaje koje stvaraju Jevreji iz arapskih zemalja. Ukupan broj objavljenih arapskih književnih djela je minimalan⁶⁶, a većina prolazi kroz cenzuru.⁶⁷

U prvim godinama uspostave Izraela dominirala je ljubavna poezija bez šireg odjeka, ali je nakon egipatske revolucije 1952. godine došlo do snažnog preporoda arapske poezije s nacionalnim karakterom. Jevrejske novine odbile su objavljivati ovu poeziju, pa su Arapi organizovali večeri poezije koje su prerastale u nacionalne demonstracije, što je vlast zabranila, ali taj zamah se nije mogao zaustaviti.⁶⁸

Poezija u egzilu postepeno je izgubila početni revolucionarni zanos i prešla u introspektivniji, emotivniji ton ispunjen tugom i nadom. S druge strane, arapski pjesnici na okupiranim teritorijama morali su se suočiti sa stvarnošću poraza i osjećajem napuštenosti, jer su, iako nisu fizički napustili domovinu, ostali izolirani i dezorijentirani unutar nje.

U toj atmosferi, ljubavna poezija, posebno gazel, javlja se kao način da se prevaziđu lične traume i obnovi osjećaj zajedništva unutar arapske manjine koja je ostala u Palestini. Početni ljubavni motivi nisu bili znak bijega, već pokušaj da se na emocionalnom nivou odgovori na kolektivnu tugu i prazninu. Ova faza je postepeno prerasla u poeziju otpora, koja nije samo tematizovala politički otpor, već i emocionalnu i kulturnu borbu za identitet.⁶⁹

⁶⁶ Gassan u studiji navodi tačne brojke: „Ukupan broj objavljenih arapskih književnih djela je minimalan, tako da na okupiranim teritorijama izlazi 16 novina na arapskom jeziku, ali su sve povezane s izraelskim vlastima ili strankama. Ukupan broj arapskih književnika procjenjuje se na 28, uključujući osam istočnih Jevreja. Od 1948. godine objavljeno je tek oko 15 zbirki poezije i pet romana, i svi su morali proći cenzuru prije objavljivanja.” Ibid, str. 27.

⁶⁷ Ibid, str. 25-27.

⁶⁸ Ibid, str. 28-29.

⁶⁹ Ibid, str. 29-30.

Mahmud Derviš (Maḥmūd Darwīš)⁷⁰ se pojavljuje kao ključna figura koja uspostavlja most između ljubavne i rodoljubive poezije. Njegovo stvaralaštvo iz sredine šezdesetih godina prikazuje snažnu vezu između žene i domovine, predstavljajući ih kao jedno te isto, odnosno neodvojivo pitanje ljubavi i otpora. Takva poezija je bila jednostavna, ali duboka, emocionalno snažna i uvjerljiva, te bliska svakodnevnici običnog čovjeka.⁷¹

⁷⁰ Mahmud Derviš je rođen u Palestini, na prostoru Galileje, u malom selu Birva 1941. godine. Njegovo djetinjstvo nasilno je prekinuto 1948. godine kada izraelska vojska zauzima Birvu, a stanovnike protjeruje i ubija. Umjesto u osnovnu školu, Mahmud Derviš se otisnuo beskrajnim putevima progonstva sa kojih se nikada nije vratio. Birva je nedugo poslije okupacije srušena sa zemljom i na njenom mjestu je prvo sagrađen vojni kamp, a nakon toga i jedna od brojnih kolonija kojima su cionističke vlasti zemlju bez ljudi naseljavali ljudima bez zemlje. Nakon kratkotrajnog boravka u izgnanstvu, Derviševa porodica se vraća u Palestinu i on u Haifi završava srednju školu. Ipak, Mahmud Derviš u domovini postaje palestinski izbjeglica, ili kako je to definirao izraelski zakon prisutan koji ne postoji. Od 1961. godine aktivno se uključuje u Komunističku partiju Izraela – Rakkah. U to vrijeme vrijedno radi kao novinar, te počinje objavljivati svoju poeziju. Deset godina poslije, Derviš odlazi u Sovjetski Savez, potom u Kairo. Godine 1982. seli u Bejrut gdje radi u Centru za palestinske studije, te postaje urednik časopisa *Šu'n al-filastīniyya*. Nakon toga osniva časopis za književnost i kulturu na arapskom jeziku *al-Karmal*. Jedno vrijeme bio je predsjednik Društva pisaca Palestine i član upravnog odbora Udruženja izdavača Palestine. Od 1996. godine živi između Pariza, Amana i Ramallaha. Dobitnik je brojnih nagrada za svoj poetski opus, od kojih izdvajamo: "Lotos", 1969; "Ibn Sina", 1982; "Lenjinova nagrada za književnost", 1983; "Veliki francuski orden Vitez umjetnosti i nauka", 1993; "Lannan fondacija nagrada", 2001; "Zlatni vijenac Struških večeri poezije", 2007; "Bosanski stećak", 2008. Poezija Mahmuda Derviša prevedena je na preko trideset jezika. Naslovi njegovih zbirki poezije su: *Ptice bez krila*, 1960., *Listovi masline*, 1964., *Zaljubljenik u Palestinu*, 1966., *Kraj noći*, 1967., *Dnevnik palestinske rane*, 1969., *Moja voljena iz sna se budi*, 1970., *Pismo iz izgnanstva*, 1970., *Pisanje pod odsjajem puške*, s. a., *Ptice umiru u Galileji*, 1970., *Volim te ili ne*, 1972., *Pokušaj broj 7*, 1973., *Vojnik sanja bijele ljiljane*, s. a., *To je njena slika, a ovo je smrt zaljubljenika*, 1975., *Svetkovine*, 1977., *Muzika ljudskog ti jela*, 1980., *Bejrutska kasida*, 1982., *Pohvalnica uzvišenoj sjeni*, 1983., *Žrtve mape*, 1984., *Ona je pjesma*, 1986., *Cvijet manje*, 1986., *Tragedija narcisa*, 1988., *Vidim što hoću*, 1990., *Prolaznici čije su riječi prolazne*, 1991., *Jedanaest zvijezda*, 1992., *Psalmi*, 1995., *Zašto si ostavio vranca samoga*, 1995., *Mural*, 1999., *Krevet tuđinke*, 1999., *Adem iz dva Edena*, 2001., *Stanje opsade*, 2002., *Nažalost, bio je to raj*, 2003., *Ne izvinjavaj se za učinjeno*, 2004., *Poput bade mova cvijeta i još dalje*, 2005., *Trag leptira*, 2008., *Ne želim da ova pjesma prestane*, 2009. Objavio je i nekoliko proznih proza djela: *Nešto o domovini*, 1971., *Zbogom miru, zbogom ratu*, 1974., *Dnevnik obične tuge*, 1973., *Sjećanje zaborava*, 1987., *O našem stanju*, 1987., *Pisma*, 1990., *U prisustvu odsutnosti*, 2006. Umro je devetog avgusta 2008. godine, nakon operacije srca, u Houstonu, SAD. prema: Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša...*, str. 7-8.

⁷¹ Somun daje opis takvog izričaja: "Književnost unutar Palestine razvija se u potpuno drukčjem pravcu. Izuzev nekih starih pjesnika, svi mladi, uključujući i Mahmuda Derviša, pišu ljubavne, umjesto političkih pjesama. Kanafani nalazi razloge za tu pojavu u ruralnom porijeklu i izoliranosti tih pjesnika, prepuštenih samima sebi, ali će i on sam tek kasnije shvatiti da je u njihovoj pjesmi o ljubavi, na svoj način, bilo i politike. Žena za njih nije značila samo individualnu osobu, nego i neku vrstu "ličnog i političkog zaklona". Kasnije će se ljubav prema Palestini još jasnije prepoznavati u pjesnika koji pišu u isto vrijeme kad i Kanafani. Vidjeti više u: Hajrudin Somun, *Gasani Kanafani: iz zemlje tužnih narandži...*, str. 93-94.

2.2.4. Izazovi književnosti otpora

Književnost otpora na okupiranim teritorijama nije bila samo umjetnički izražaj, već svakodnevna borba protiv izraelske represije i pokušaja kulturne dominacije. Iako su se suočavali sa brutalnošću režima, pjesnici su uspjeli oblikovati novu vrstu književnosti koja je izrasla iz ličnog bola, ali se pretvorila u kolektivni izazov i snagu.⁷²

Izraelski vojni režim, pored brutalne represije, koristio je i sofisticiranije metode kontrole, i to posebno kroz obmanu i tzv. „usmjeravanje“ arapskog stanovništva. Ta je strategija bila dvostruka: s jedne strane, putem državnih institucija, obrazovanja, novina i kulturnih politika stvarana je slika poželjnog arapskog ponašanja, dok su s druge strane opozicione cionističke stranke, poput partije Mapam, igrale ulogu „privlačne opozicije“ koja je pokušavala zadobiti povjerenje Arapa i dobiti njihove glasove na izborima.

U tom cilju, partija Mapam je 1958. godine osnovala izdavačku kuću koja je objavljivala knjige iz arapskog svijeta. Međutim, izbor literature bio je pažljivo kontrolisan, budući da se radilo o trivijalnim ljubavnim romanima bez ikakvog nacionalnog ili političkog sadržaja, kako bi se pažnja čitatelja odvratila od stvarnih problema i ugušila svaka ideja o otporu. Iako su komunisti djelimično objavljivali klasična i marksistička djela, cenzura i politički pritisci činili su širu produkciju gotovo nemogućom.

Uprkos represiji, arapski intelektualci i pisci nisu odustajali. Godine 1959. godine jedna organizacija koristila je zakonsku rupu kako bi objavljivala političke biltene s jakom simbolikom i nacionalnim porukama, što je rezultiralo hapšenjima njihovih članova. Kasnije su pokušavali sarađivati s liberalnijim jevrejskim piscima, kao što su Benjamin Tamuz i Aharon Magid, ali su ti pokušaji završavali izdajom i još težim posljedicama, poput suđenja i gubitak posla.⁷³

Nakon što su ti pokušaji propali, arapski pisci shvatili su da se moraju jasno odrediti i pisati iz autentične pozicije, bez pokušaja skrivanja iza kompromisa. Tada se javlja i važan zaokret, u smislu da arapski članovi izraelske komunističke partije osnivaju zasebno krilo i dobijaju pristup listu *Al-Ittiḥād*, koji postaje platforma za simboličnu, ali snažnu književnost otpora. Piscu poput

⁷² Opširnije u: Ġassān Kanafānī, *Adab al-muqāwama fī filasṭīn al-muḥtalla 1948-1966...*, str. 31.

⁷³ Ibid, str. 31-35.

Samih al-Qasima⁷⁴, Mahmuda Derviša⁷⁵ i Tufika Fayyada počinju objavljivati djela koja prenose duh otpora kroz metafore, simboliku i umjetnički izraz.⁷⁶

Međutim, najvažnija borba književnosti otpora ostaje ona izvan zvaničnih medija, u selima, na okupljanjima i u usmenom obliku, gdje se poezija pamti i prenosi kao sveta. Kritičari primjećuju dvije ključne karakteristike ove književnosti:

Prvo: Poezija u okupiranoj zemlji, za razliku od poezije iz egzila, nije ni plakanje, ni naricanje, ni očaj, već stalno revolucionarno nadahnuće i nada koja izaziva divljenje.

*Drugo: Arapska poezija u okupiranoj zemlji nevjerovatno brzo reaguje i u potpunosti se prilagođava političkim događajima u arapskom svijetu i smatra ih produžetkom svoje teme i dijelom svoje misije.*⁷⁷

Tokom trojne agresije na Egipat 1956. godine, arapski pjesnici s okupiranih teritorija brzo su reagovali na događaje i izrazili solidarnost kroz poeziju. Ḥabīb Ḥafāḡī, seljak iz Fasute i kasniji vođa organizacije "Al-Ard", recitovao je pjesmu u Haifi kojom je pozvao na otpor i osudio

⁷⁴ Samih al-Qasim je rođen je 1939. godine u Jordanu. Porijeclom je Druz. Pripada generaciji utemeljivača poezije otpora. Studije je završio u Nazaretu. Kao i mnogi drugi palestinski književnici, član je KP Izraela. U skladu s tim, politički je veoma angažiran pa je doživljavao česte progone. Je-dan je od osnivača Komiteta za borbu protiv cionističke rasističke politike. Objavio je više zbirki pjesama. Više o njegovim djelima u: Esad Duraković, *Antologija poezije arapskog istoka XX vijeka*, IC štamparija Mostar, Mostar, 2024, str. 299.

⁷⁵ "Mahmud Derviš objavio je dijelove iz svog djela „Ljubavnik iz Palestine“: "Gassān Kanafānī, *Adab al-muqāwama fī filasṭīn al-muḥtalla 1948-1966...*, str. 36.

"Gasān uzima za primjer pjesmu "Ljubavnik iz Palestine" Mahmuda Derviša. Opisujući ženu, Derviš kaže da ona ima "palestinske oči, palestinsku kosu, palestinska ramena, palestinsku odjeću, palestinsku maramu..." U stvari, kaže Kanafani, "on nastavlja s tim palestinski, palestinski, palestinski dok na kraju ne zaboraviš sve što se odnosi na individualnu ženu. Onda vidiš, dakle, da taj čovjek vodi ljubav sa svojom domovinom." Kada, opet, pjesnik govori o ocu, on ima umu Arape, arapsku naciju, a pod majkom podrazumijeva domovinu zajedno s njenom istorijom. Bio je to način da se zaobiđu makaze izraelskih cenzora koji su pomno pregledali sve što su Palestinci objavljivali na arapskom jeziku, ali izbjegne i zatvor, u koji je i sam Derviš često odvođen dok je živio u Izraelu. Kanafani nije u svojoj analizi identifikacije Palestine sa ženom to pomenuo, ali ja bih - da tu spada i Dervišova pjesma "Palestinska svadba" koju je pjesnik posvetio upravo Gasanu Kanafaniju. Tako Kanafani kaže da je "biti romansijer veoma teško, zato što prozi "u našem društvu", za razliku od poezije, treba mnogo više vremena "da stigne do ljudi i bude prihvaćena, svarena i shvaćena". Drugo s čim se suočava jedan književnik jeste stalna smjena događaja, pa "čim počne da piše, otkrije da njegovo pisanje već pripada prošlosti." Vidjeti više u: Hajrudin Somun, *Gasān Kanafani: iz zemlje tužnih narandži...*, str. 93-94.

⁷⁶ „Na stranicama tog lista Samih al-Qasim, pjesnik iz Rame, objavio je dijelove simbolične pjesme visoke umjetničke vrijednosti pod nazivom „Aram“, sastavljene od četiri himne o Arapima u okupiranoj zemlji, napisane na način koji nije pretjerano zasićen simbolizmom. Također, pisac Tufik Fayyad objavio je simboličnu dramu „Kuća ludila“ i priču pod nazivom „Izopaćeni“: "Gassān Kanafānī, *Adab al-muqāwama fī filasṭīn al-muḥtalla 1948-1966...*, str. 35-36.

⁷⁷ Ibid, str.36. (prevedeno)

agresiju, izražavajući bol i solidarnost s Egiptom. Njegove stihove obilježava osjećaj gubitka, ali i odlučnosti.

U istom periodu, pjesnik Ḥannā Abū Ḥannā napisao je pjesmu posvećenu luci Port Said, simbolu otpora, u kojoj slavi njenu hrabrost i poziva ljude na borbu protiv poniženja. Iz ovakvih primjera može vidjeti kako poezija biva sredstvo otpora, solidarnosti i političke svijesti među Palestincima pod okupacijom.⁷⁸

Mahmud Darwiš, pjesnik iz uništenog sela Birwe, kroz zbirku "Ptice bez krila" i pjesmu "Lejla iz Gaze", izražava duboku tugu i otpor prema izraelskoj okupaciji. Iako progonjen i lično pogođen, Derviš u svojoj poeziji uliva nadu i hrabrost, osnažujući narod i porodice žrtava. Njegovi stihovi prikazuju lični i kolektivni bol, ali i snažnu vezu s domovinom i narodom.

Zajedno sa Samīḥom al-Qāsimom, Derviš predvodi prelazak s tradicionalnog metra na moderni stil poezije, zadržavajući snagu poruke. Njihova poezija nije samo odraz lokalnog bola, već i solidarnosti s drugim arapskim narodima, kao što su narod Jemena ili Egipta, povezujući sve arapske borbe u jedan zajednički osjećaj nade, prkosa i slobode.⁷⁹

U istom duhu, Mahmud Desuki iz Tira piše pjesme o alžirskoj revoluciji i simbolima arapskog otpora, kao što je Džemīla Būḥīrid i drugi. Njegova poezija reaguje na politička dešavanja širom arapskog svijeta, uključujući i kritiku nekih vođa. Desuki oštro osuđuje licemjerje arapskih lidera koji se kriju iza religije, dok zapravo trguju domovinom i sarađuju sa Zapadom.⁸⁰

⁷⁸ Ibid, str. 36-38.

⁷⁹ Ġassān kaže: "Govori li on o „svom slučaju“, ili o „jemenskom pitanju“? Nema sumnje — on stoji čvrsto, jasno, iskreno i jednostavno, kao što to čini Derviš, kad ne vidi razliku između ljubavi prema domovini i ljubavi prema ženi. Odnos između književnosti otpora i arapskih bitaka van okupirane zemlje predstavlja prirodno prožimanje/koheziju..." Ibid, str. 44.

⁸⁰ Ibid, str. 39-45.

2.2.5. Rani primjeri i simboli književnosti otpora

Ġassān govori o izraelskoj okupaciji arapskih teritorija i svakodnevnim patnjama koje ona donosi lokalnom stanovništvu, posebno kroz pjesmu punu simbolike mladog pjesnika iz Galileje. Pjesma izražava tugu i gubitak, tako što su praznici nestali, djeca se više ne igraju, priroda je uništena, a ljudi su bez nade. Sve odiše tugom, tišinom i žaljenjem. Kroz slike uništenih sela i tuge običnih ljudi, pjesnik dočarava razaranje identiteta i života pod okupacijom.⁸¹

U studiji se ističe da kad otpor prema nepravdi premaši granice hrabrosti, ostaje samo sarkazam i ironija, jer stvarnost postaje toliko apsurdna da je tragedija danas, a sutra je farsa. Kao primjer se navodi ombana mjesnog vijeća koje 17 godina djeluje kao lažna, simbolična institucija pod kontrolom okupatora. Naif Saleh Selim iz Galileje opisuje kako su članovi vijeća nemarni, motivisani ličnim interesima, bez stvarnog doprinosa zajednici. Vijeće je neučinkovito, sastanci su tihi i besmisleni, a jedina energija se pokazuje iza zatvorenih vrata. Dok seljani, uprkos siromaštvu i teškom radu, nastavljaju graditi život vlastitim trudom.⁸²

U istom duhu ironije, seljani prenose pjesmu nepoznatog autora koja ismijava saradnike okupatora. Konkretno, ismijava se Džabr Ma'di, koji je zbog svoje saradnje sa njima bio odbačen iz zajednice. Parodijom na slavne stihove junaka Antare, pjesnik ga prikazuje kao simbol sramote i propasti tako što je nekada bio ponosan, a sada prezren i ponižen.⁸³

Prikazuje se snaga i istrajnost običnog čovjeka pred nepravdom i okupacijom, kroz priču o seljaku Abu Hamidu, koji se suočava s pokušajem države da mu oduzme zemlju pod izgovorom da je „60% kamenita i zato pripada državi“. Iako nema pravne papire, niti dokument o vlasništvu, Abu Hamid ne odustaje. Njegova tvrdnja da je zemlju naslijedio od oca i obrađivao je cijeli život,

⁸¹ Navodim dio pjesme:

... *Još jedna pjesma*
obavija selo
žuta, tužna pjesma
nijeme oči se pune suzama
polja su se pretvorila u kameleone
promijenila boju u smeđu iz zelene,
pa u sivu... Ibid, str. 45. (prevedeno)

⁸² Ibid, str. 47-48.

⁸³ Ibid, str. 49.

kao i snažna emotivna veza s njom, predstavljaju duboko ukorijenjeni osjećaj pripadnosti zemlji, koji nadilazi administrativne dokaze.

Kroz ironične i duhovite opaske pred sudijom, Abu Hamid izražava svoj otpor, ali i ponos. Njegova izjava da presuda liči na „crni, iskrivljeni rog rogača“⁸⁴ postaje simbol narodnog prkosa i nepokolebljivog stava pred sistemskom nepravdom. Ova priča navedena u studiji, pored toga što je kratka i jednostavna, nosi snažnu emocionalnu i političku poruku. Ona potvrđuje da se duh otpora ne lomi lahko, posebno kada je ukorijenjen u ljubavi prema zemlji i u generacijama koje su je obrađivale.⁸⁵

Priča o Abu Hamidu predstavlja rani oblik povezivanja čovjeka i zemlje, što će kasnije u potpunosti razviti pjesnik Mahmud Derviš. Tokom boravka u zatvoru 1966. godine, Derviš je napisao zbirku *Ljubavnik iz Palestine*⁸⁶, u kojoj potpuno sjedinjuje ljubav prema ženi i domovini. Ljubav prema Palestinki postaje simbol ljubavi prema zemlji, a riječ *Palestinka* dovoljno izražava i ljepotu žene i domovine.⁸⁷

U zbirci *Ljubavnik iz Palestine*, Mahmud Derviš izražava dublje značenje ljubavi prema domovini, gdje Palestina postaje simbol ljubavi, djetinjstva, proljeća i slobode. Kroz poetske slike i emocionalnu snagu, on ne govori samo o zemlji, već o ličnom i kolektivnom identitetu, borbi i nadi. Derviš nadilazi početnu fazu jednostavne ljubavne poezije nakon Nakbe i donosi zrelu, umjetnički dorađenu poeziju, koja spaja lično i političko u svakodnevnom iskustvu života pod okupacijom.⁸⁸

⁸⁴ Ibid, str. 53.

Ġassān zaključuje da je: “Abu Hamid svojom mudrošću, proisteklom iz dugotrajne povezanosti sa zemljom i životom, savršeno izrazio suštinu problema onako kako ga doživljava Palestinac na okupiranoj zemlji: kao krivi, crni rog rogača. A postoji li uopće učinkovitiji način borbe od sarkastičnog noža narodne svijesti, uperenog direktno u vrat sistema?”

Ova ironija se prelila i na političke letke, a čitanje tih letaka često može biti jedno od najzanimljivijih iskustava – jer oni nude britku, do srži bolnu satiru, ispunjenu slikama iz naroda koje, kako se kaže po selima, nikad nisu bile zaslijepljene okupacijom!” Ibid, str. 53.

⁸⁵ Ibid, str. 50-54.

⁸⁶ “Palestina se u Mahmudovoj poeziji javlja uvijek uz maslinjak, konja, voćnjak, brdo, sliku, miris nekog cvijeta, grmlja ili biljke. On se u pjesmi „Ljubavnik iz Palestine“ domovini direktno obraća sa ti kako bi naglasio povezanost prirode sa čovjekom u njegovom otporu. Uz to, on koristi i metaforu laste, koja napušta svoje mjesto na jedno vrijeme i vraća se nazad, što simbolizira u jednu ruku otpor prognanih ljudi koji su primorani napustiti svoje mjesto, ali će se vratiti, poput laste, svojoj domovini.” Azra Išerić, *Topos zavičaja i domovine u poeziji Mahmuda Derviša* (Završni magistarski rad), Filozofski fakultet, Sarajevo, 2020. str.21.

⁸⁷ Opširnije u: Ġassān Kanafānī, *Adab al-muqāwama fī filasṭīn al-muḥtalla 1948-1966...*, str. 55.

⁸⁸ Ibid, str. 56-57.

U trenucima kada se stvarni sukob približava, narodni glas otpora prerasta u barikadu i direktnu borbu. To se jasno vidjelo tokom trojne agresije, koja je probudila nadu u ujedinjenje i oslobođenje, ne samo u arapskom svijetu, već i među Palestincima pod okupacijom. U takvim trenucima, ironija postaje oružje, a poezija se uzdiže do revolucionarne himne.

Primjer toga je godišnjica masakra u Kufr Qasemu⁸⁹, gdje su izraelske vlasti pokušale spriječiti okupljanje, ali su mladi, okupljeni iza bodljikave žice, pretvorili zabranu u praznik otpora. Tamo je Samih al-Qāsim recitovao pjesmu koja je postala simbol prkosa i sjećanja.⁹⁰

Palestinska poezija i književnost otpora ne izražavaju jadikovke, već poziv na buđenje i odlučnost da se nastavi borba. U tom slučaju ekonomska i politička represija ne lomi duh, već ga ojačava. Tako lik Abu Hamida u prethodno spomenutoj kratkoj priči i pisac Tawfiq Zayād u svojim djelima pretaču svakodnevnu nepravdu u riječi koje odjekuju kao sud, bunt i zavjet.

Tawfiq Zayād⁹¹ jasno poručuje da je lakše ostvariti čuda nego ugasiti jednu ideju i pokret otpora. Uprkos siromaštvu i zatvaranjima, Palestinci ostaju na zemlji, ponosni, neumorni, podižući nove generacije koje će nastaviti borbu.⁹²

Pjesnik Samih al-Qāsim, poput Tawfiq Zayāda, kroz poeziju prikazuje tešku stvarnost Arapa na okupiranim teritorijama, koje okupator nastoji pretvoriti u potlačenu radničku klasu. Međutim, uprkos represiji, narodna svijest otpora ne posustaje, u trenucima suočavanja uzdiže se do hrabrog otpora, a tešku stvarnost vidi kao početak promjene, a ne razlog za očaj. U pjesmi „Karta za mase“, al-Qāsim poziva narod, posebno žene, da odgovore neprijatelju, naglašavajući da je vreme za otpor došlo.⁹³

⁸⁹ “Godine 1965. omladina iz okupiranih područja krenula je ka selu Kafr Qasim kako bi obilježila godišnjicu krvavog masakra koji se tamo dogodio u oktobru 1956. godine, a u kojem je stradalo više od pedeset žena i djece. Međutim, vojna uprava zabranila je pridošlicama ulazak u selo i održavanje komemoracije, pa su se okupljeni okupili izvan žičane ograde koja je opkoljavala selo, gdje je pjesnik improvizovao i izrecitovao ovu pjesmu.” Ibid, str. 146. (prevedeno)

⁹⁰ Opširnije u: Ġassān Kanafānī, *Adab al-muqāwama fī filasṭīn al-muḥtalla 1948-1966...*, Str. 57-59.

⁹¹ Tawfiq Zayad rođen je u Nazaretu 1925. godine. Član je KP Izraela. Cijeli svoj vijek posvetio je borbi protiv izraelske okupacije palestinske zemlje. Njegovo britko pero naročito oštro je napadalo okupatora u listu Ittihad, zbog čega je proganjan. Objavio je zbirke pjesama: *Komunisti, Najjači pred vama, Pokopajte mrtve i dižite se, Pjesme revolucije i bijesa, Krik smrti*. Više o njegovim djelima u: Esad Duraković, *Antologija poezije arapskog istoka XX vijeka*, IC štamparija Mostar, Mostar, 2024, str. 300.

⁹² Opširnije u: Ġassān Kanafānī, *Adab al-muqāwama fī filasṭīn al-muḥtalla 1948-1966...*, str. 60-61.

⁹³ Ibid, str. 62.

2.2.6. Ideološke perspektive kniževnosti otpora

Jedno od značajnih obilježja arapske poezije otpora na okupiranim teritorijama jeste njena izražena ljevičarska orijentacija. Ta orijentacija nije slučajna, već je rezultat konkretnih životnih okolnosti Arapa pod cionističkom vlašću, koje se mogu svesti na tri glavna faktora:

1. Ruralno porijeklo većine Arapa – pripadaju seljačkoj klasi koja je historijski bila nosilac otpora i glavna žrtva rata 1948. godine.
2. Svakodnevna represija – seljaci su izloženi brutalnim mjerama koje pogađaju njihovu egzistenciju, a ta se stvarnost ogleda u književnim djelima pjesnika poput Tawfika Zayāda, Samiḥ al-Qāsima i Mahmuda Derviša.
3. Okupacija kao produkt kapitalističke zavjere – izraelska vlast je rezultat kolonijalnih interesa koje podržavaju zapadni kapitalistički režimi.⁹⁴

Ova realnost ne samo da je stvorila ljevičarsku književnost, već je i produbila svijest otpora, pretvarajući ga iz impulsa u promišljenu, ukorijenjenu borbu.

Književnost otpora, poput Derviša, odgovara na cionističke tvrdnje jasnim, sažetim i duboko svjesnim porukama, bez gubljenja u nepotrebne rasprave. Derviš, na primjer, pobija mit o ukorijenjenosti jevrejskih generacija na okupiranoj zemlji slikovitim stihovima koji naglašavaju istinsko porijeklo i identitet:

Jer jaje mrava ne rađa orlove,

*a ljuska zmijskog jajeta krije zmiju.*⁹⁵

Tawfik Zayād svojom poezijom izražava nepokolebljiv otpor, odlučan i duboko ukorijenjen u svakodnevici palestinskog naroda. Kroz slike ponosa, gladi, protesta i generacijskog revolta, njegova poezija postaje zid protiv tlačenja, odraz snage naroda koji ne pristaje na poniženje.

U toj borbi, arapska književnost otpora ne odgovara samo izraelskim ideološkim tvrdnjama, već i odbacuje svaku vrstu dijaloga utemeljenog na neravnopravnosti. Za čitatelja iz

⁹⁴ Ibid, str. 63-64.

⁹⁵ Ibid, str. 64.

vani, ove poruke mogu djelovati kratko i poznato, ali za onoga kome su prvenstveno namijenjene, one imaju ogromnu vrijednost, one hrane svijest i duh otpora.

Odatle proizlazi ključno pitanje: kako cionistička književnost prikazuje Arape i kako Arapi kroz tu književnost vide sebe? Ovo pitanje otkriva dvije suprotstavljene stvarnosti: s jedne strane je cionistički rasizam koji Arape tretira kao inferiorne, a s druge je snažan i svjestan arapski otpor izražen kroz književnost.

Književnost otpora razvila se u ekstremno teškim uslovima i prevazišla većinu poznatih primjera savremene književnosti otpora, čak i u poređenju s crnim stanovništvom pod aparthejdom u Južnoj Africi. Suočava se s okupacijom na tri nivoa: političkom, kulturnom i egzistencijalnom. Umjesto očaja, ona pokazuje smjelost, a umjesto predaje, odlučan napad, zadržavajući uvijek vjeru u pobjedu.

Ova se književnost, dakle, ne zadovoljava ulogom komentatora stvarnosti, jer je ona njen aktivni učesnik i alat borbe. Predstavlja rijedak i napredan oblik književnog otpora, dorastao izazovima koji nadmašuju čak i druge historijske primjere. I što je najvažnije, ona ostaje dio šire arapske borbe za slobodu i dostojanstvo.⁹⁶

2.2.7. Književnost otpora i cionistički okupator

U ovom poglavlju u studiji se upoređuje prikaz arapskog junaka u cionističkoj književnosti i književnosti otpora. Cionistička književnost djeluje kao sredstvo političko-kulturne propagande, s ciljem iskrivljavanja i gušenja arapske književnosti otpora, kako unutar okupirane Palestine, tako i na međunarodnom planu. Djela poput *Egzodusa*⁹⁷ značajno su oblikovala globalno javno mnijenje u korist Izraela.

⁹⁶ Ibid, str. 66-70.

⁹⁷ „Nasuprot arapskoj književnosti otpora u okupiranoj Palestini, cionistička književnost stoji kao dio političkog kulturnog pokreta na okupiranoj zemlji i predstavlja jedan od osnovnih pritisaka s kojima se suočava arapska književnost otpora — ne samo s ciljem da na nju utiče i uništi je, već i da je iznutra izobličiti, a izvana potpuno izbriše kroz propagandu.

Unutar Izraela, ova književnost gradi jevrejski identitet, dok istovremeno nastoji izmijeniti arapsku svijest. Prikaz arapskog junaka u njoj je negativan i iskrivljen, što utiče na percepciju Arapa i unutar i izvan okupirane zemlje.

Cionistička književnost često izjednačava rasu i religiju, što odražava temelje političkog cionizma. Ta ideološka osnova ojačana je događajima poput nacističkog progona i osnivanja Izraela 1948. godine. Sigmund Frojd u knjizi *Mojsije i monoteizam* navodi kako su Jevreji kroz vjeru razvili osjećaj nadmoćnosti i uvjerenje u svoju izabranost, što je oblikovalo njihovu kolektivnu svijest i identitet.⁹⁸

Kanafani kritički analizira knjigu *"Jevreji i Arapi: Njihovi odnosi kroz vijekove"* autora S. D. Goiteina, objavljenu 1955. godine, tvrdeći da autor, polazeći od rasističkih i ideološki pristrasnih stavova, miješa religiju (judaizam) i rasu (jevrejski narod), što rezultira neutemeljenim tvrdnjama o "prirodnoj" nadmoći Jevreja nad Arapima.⁹⁹

Goitein ne odvaja islam od Arapa, te krivi Arape za ponašanje svih muslimana, a islam za arapske postupke. Pokušavajući objasniti razlike u historijskom razvoju Arapa i Jevreja, on zanemaruje činjenicu da Jevreji kroz dva milenija nisu činili jedinstvenu naciju, pa se ne može govoriti o njihovoj "nacionalnoj" historiji. Kako bi opravdao jevrejsku "historijsku nadmoć", pribjegava mitovima o "mističnim osobinama" Jevreja i tvrdi da njihova prednost dolazi iz same prirode, dok su Arapi te prednosti "lišeni sudbinom". On koristi primjere poput susreta kraljice od Sabe sa kraljem Sulejmanom da bi opravdao navodne temelje arapske civilizacije u jevrejskoj.¹⁰⁰

Gassan navodi da cionistička književnost potvrđuje rasistički mit o jevrejskoj superiornosti kroz vještačko spajanje religije i rase, uz istovremeno veličanje herojstva Jevreja i ponižavanje drugih naroda, naročito Arapa.¹⁰¹

Cionistička književnost poseže za pretjeranom idealizacijom i rasnim prezirom kako bi nadomjestila ideološke praznine, ali pritom čini ozbiljne greške na polju umjetnosti koje padaju

Na svjetskom nivou, ne postoji spor oko uloge koju je cionistička književnost odigrala u pridobijanju javnog mnijenja u korist Izraela i njegovih tvrdnji. Na primjer, više puta je rečeno da je roman *Egzodus* (Exodus) služio cionističkoj propagandi i izraelskom cilju više nego ijedna politička cionistička knjiga.“ Ibid, str. 71.

⁹⁸ Ibid, str. 72-74.

⁹⁹ Ibid, str. 79.

¹⁰⁰ Ibid, str. 80.

¹⁰¹ Ibid, str. 81-82.

pred ozbiljnom kritikom. Ove slabosti naročito dolaze do izražaja u poređenju s arapskom književnošću otpora, koja nudi autentične i snažne kontraprimjere. Ključne odlike cionističkog književnog izraza, prezir prema drugima i veličanje vlastitog naroda, nisu novina. One su prisutne još od ranih jevrejskih književnih izraza, uključujući Talmud¹⁰² i djela iz "vremena lutanja". Čak su i autori poput Maimonidesa i Jehude Halevija, koji su stvarali na arapskom jeziku, prenosili ideje jevrejske nadmoćnosti. U tom periodu nastaju i vjerski tekstovi puni izraza rasnog ponosa i prezira prema drugima, što ukazuje na duboko ukorijenjen ideološki obrazac.¹⁰³

Diskurs o „lutajućem Jevreju“ poslužio je kao ogledalo promjena u evropskom odnosu prema Jevrejima, ali i kao sredstvo za ideološko oblikovanje cionističke misli u književnosti. Prvobitno simbol optužbe i kazne, ovaj lik je kroz stoljeća doživio potpunu preobrazbu. Nakon petnaestog stoljeća počinje se prikazivati kao figura nadmoćnog i mudrog Jevreja, koji je, zahvaljujući vjekovnom lutanju, stekao veliko znanje i mudrost. Do početka devetnaestog stoljeća, u književnosti se transformiše iz pokajnika u buntovnika, a sredinom tog vijeka postaje simbol rasne i intelektualne superiornosti, posebno u djelima poput opere *La Juive* Jevreja Žaka Halevija.

Jedan od ključnih trenutaka u ovom razvoju jeste roman *David Alroy* Benjamina Disraelija, kasnijeg britanskog premijera, u kojem se po prvi put jasno izražava politička ideja cionizma. Disraeli afirmira tezu o "čistoj rasi" i tvrdi da su Jevreji biološki predodređeni da vladaju svijetom. Njegov roman otvara vrata cijelom pravcu književnosti koji razvija ovu ideologiju, uključujući i roman *Daniel Deronda* George Eliot, u kojem se uspostavlja tzv. „pravilo herojstva“, ideja da je jevrejski lik uvijek moralno i duhovno superioran.¹⁰⁴

U dvadesetom stoljeću, posebno nakon 1948. godine, cionistička književnost postaje sve više ideološki rigidna i zatvorena. Lik jevrejskog heroja u tim djelima prikazan je kao nepogrešiv, snažan i nadmoćan, dok su likovi drugih naroda, posebno Arapa, prikazani s prezirom i stereotipno. Kanafani ističe da ovakav stepen iskrivljenja čak nije prisutan ni u drugim nacionalnim književnostima, uključujući one koje spominju savezničke pobjede u Drugom svjetskom ratu ili

¹⁰² Talmud (hebr. *talmūd*: učenje, nauk, studij, poučavanje), u židovstvu, religijsko-moralni zakonik koji se oslanja na dugu usmenu predaju, a kojemu su konačni oblik utvrdili pismoznanci II–VI. st. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/talmud> (pristupljeno 21.05.2025.)

¹⁰³ Opširnije u: Ġassān Kanafānī, *Adab al-muqāwama fī filasṭīn al-muḥtalla 1948-1966...*, str. 83-85.

¹⁰⁴ Ibid, str. 86-87.

američke kaubojske mitove. Cionistički pisac je prisiljen da balansira između opravdanja historijskog nasilja nad Arapima i istovremene potrebe da idealizira projekt stvaranja Izraela.

Suprotno tome, arapska književnost otpora koja je nastala unutar okupiranih teritorija, oslobođena je takvih ideoloških konstrukcija. Ona ne pokušava opravdati svoju borbu ili upotrebu nasilja, jer polazi iz pozicije otpora protiv kolonijalne sile. Njena snaga leži u unutrašnjoj dosljednosti, jasnoći izraza i autentičnosti iskustva. Tako da upravo ta neposrednost je ono što daje arapskoj književnosti veću književnu i moralnu težinu u poređenju s cionističkom produkcijom, koja je opterećena opravdavanjem historijskih i političkih zločina kroz književni tekst.¹⁰⁵

U djelima kao što su *Egzodus* Leona Urisa, *Zvijezda na vjetru* Roberta Nathana i *Lopovi u noći* Arthura Koestlera, Arapi su prikazani kao nasilni, prljavi, kukavice, nepismeni, pohlepni i moralno pokvareni. Čak i neki likovi koji donekle budu pozitivni priznaju nadmoć Jevreja ili završavaju poniženi.¹⁰⁶

Nasuprot tome, Jevreji su predstavljeni kao hrabri, moralno i intelektualno superiorni, kulturni i gotovo nepogrešivi. Heroji ovih romana postižu natprirodne podvige, čak i kao djeca, i simbolizuju apsolutno dobro. Djela kao *Egzodus* ne prikazuje nijednu slabost kod jevrejskih likova, što graniči s komičnim ili patetičnim pretjerivanjem.

Radikalna cionistička djela falsifikuju stvarnost, služeći ideološkim ciljevima kroz dehumanizaciju Arapa i mitologizaciju Jevreja, suprotstavljajući se onoj stvarnosti prikazanoj u arapskoj književnosti otpora.¹⁰⁷

Narativna struktura cionističke književnosti nakon 1948. godine temelji se na pet ključnih tačaka:

1. Junak je Evropljanin, često preživjeli Holokaust, koji dolazi u Palestinu vođen moralnim i nacionalnim motivima.

2. Ljubavna priča sa osobom koja nije Jevrej/ka služi kao sredstvo za objašnjenje cionističke ideologije i pridobijanje simpatija.

¹⁰⁵ Ibid, str. 87-90.

¹⁰⁶ Ibid, str. 90-92.

¹⁰⁷ Ibid, str. 93-96.

3. Arapi su prikazani kao bez nacionalnog identiteta, destruktivni prema Palestini, dok se veliča jevrejsko naslijeđe.

4. Stalni podsjetnik na jevrejsko stradanje, uz negativan prikaz gotovo svih naroda osim Amerikanaca i Danaca, često vodi u pretjerivanja i prezir, što se vidi kod Leona Urisa.

5. Religija i rasa postaju ključni opravdavajući faktori doseljavanja u Palestinu. Nedostatak stvarne veze Jevreja s Palestinom vodi cionističke autore ka oslanjanju na religijsko-rasna opravdanja, što vodi u rasno hvalisanje, kao kod Disraelija i Urisa.¹⁰⁸

Bez obzira na razlike u talentu i stilu, ni Leon Uris ni Yael Dayan ne uspijevaju zaobići problem miješanja religije i rase u opravdanju cionizma. Također se navodi da pisci koji su bili bliže događajima, posebno oni koji su živjeli u Palestini prije 1948. i učestvovali u ratu, u novijim kratkim pričama pokazuju veću objektivnost u odnosu na Urisa i Dayana.¹⁰⁹ I to su pisci poput Benjamina Tamuza i S. Yizhara, koji pišu manje subjektivno i objektivnije. Oni su imali stvarne odnose s Arapima i svjedočili su ratu iz prve ruke, pa ne prihvataju ideološke konstrukcije koje pokušavaju opravdati imigraciju ili pripisati Arapima krivicu za zločine drugih (npr. Hitlera).

Iako je njihova objektivnost ograničena, ovi pisci ne mogu kao drugi isključiti Arape iz svoje priče ni ignorisati lična iskustva iz perioda prije 1948. godine. Njihove priče pokazuju da događaji nisu prekinuli prirodni tok života i da sukob i dalje traje. Primjer je priča "Maslina" Benjamina Tamuza, gdje maslina simbolizira povezanost s domom i tradicijom, a njeno sjećanje predstavlja gubitak i nasilje nad tim vezama, uz aluziju na političke motive iza tog čina. Jasno je da, iako koristi predrasude, ne može zanemariti stvarnost i kompleksnost odnosa između naroda u tom području.¹¹⁰

Priča S. Yizhara „Zatvorenik“ prikazuje realističan, manje idealiziran pogled na jevrejsku hrabrost i sukob s Arapima. Prikazuje zarobljavanje arapskog pastira, njegovu torturu i unutrašnju dilemu jevrejskog vojnika koji želi pustiti zatvorenika, ali na kraju ne može. Iako autor prikazuje Arapa kao prostog čovjeka, pokušava uhvatiti ljudske nijanse i izbjeći crno-bijelu podjelu karakterističnu za cionističku propagandu. Dok priča Benjamina Tamuza „Utrka“ govori o prijateljstvu i rivalstvu Jevreja i Arapa prije 1948. godine, simbolizirajući složenost njihovog

¹⁰⁸ Ibid, str. 97.

¹⁰⁹ Ibid, str. 98-100.

¹¹⁰ Ibid, str. 100-103.

odnosa i neprekinuti tok života uprkos ratu. Pa smrt prijatelja Arapa i simbolični osmijeh na njegovom licu predstavljaju nastavak priče koja nije završena.¹¹¹

Podređivanje književnosti cionističkoj ideologiji vodi do gubitka umjetničke i moralne vrijednosti, izražavajući se kroz oholost i prezir prema nejevrejskom. Književnici s ličnim iskustvom sukoba imaju veću sposobnost objektivnosti, ali zbog unutrašnjih kontradikcija ne mogu u potpunosti završiti svoje priče. Oni priznaju da istorija i sukob traju i da priča nije završena, što je u suprotnosti s propagandnim narativom o prelomnoj 1948. godini. Oni koji su doživjeli stvarnost ne mogu u potpunosti uskladiti istinu sa ideologijom i zato njihove priče ostaju otvorene, dok arapska književnost otpora na okupiranim teritorijama te priče nastavlja i dovršava.¹¹²

Za razliku od Benjamin Tamuza koji je bio zbunjen simbolikom stabla masline, Tawfiq Zayyad hrabro koristi maslinu kao simbol svoje priče, tragedije i otpora. Slično, Mahmud Derviš postavlja pitanje zašto plantaža narandži ostaje živa i zelena uprkos egzilu i zarobljavanju, dajući siguran odgovor kroz pjesmu koja izražava nepokolebljivu vjeru u otpor i nastavak borbe.¹¹³

Arapska književnost otpora vodi se dubokim ličnim uvjerenjem kako to navodi Gassan u studiji: „Književnost otpora ne dovodi u pitanje samu sebe, ona dobro poznaje svoj put i uvjerena je u njega do krajnjih granica, nadajući se njegovom kraju s vjerom koju ne može poljuljati ništa... Ukratko, arapska književnost otpora vodi borbu na dva fronta: frontu svijesti i mobilizacije i frontu odgovora, namjernog ili nenamjernog, na cionističku književnost. Dokazuje svoju vrijednost na

¹¹¹ Ibid, str. 103-108.

¹¹² „Cionistički pisci koji su se striktno pridržavali ideoloških osnova cionizma, a nisu imali stvarno životno iskustvo, prikazivali su u svojim djelima da je 1948. godina bila prelomna – da je završila jednu historiju i započela drugu. Kako bi ostvarili taj cionistički cilj, falsificirali su stvarnost, ispunili svoja djela kontradikcijama i podredili objektivne događaje teoretskim iluzijama. Nasuprot tome, oni koji su morali proživjeti stvarne događaje i bili suočeni sa stvarnošću nisu mogli uskladiti tu stvarnost sa ideološkim iluzijama cionizma. *Zato oni mogu zamisliti stablo masline koje pruža svoje grane čekajući one koji su otišli. A kad ne mogu skupiti hrabrost da priznaju značenje te činjenice, oni posijeku drvo. Također mogu znati da vojna jedinica ne bi smjela pokazivati svoju brutalnost nad jednim pastiror, i da se taj pastir mora vratiti svojoj porodici i svom stadu. A da ne bi morali napraviti sljedeći korak, oni prekidaju priču bez da kažu šta se dogodilo i šta će se dogoditi. Oni znaju da utrka nije završena u rijeci koja i dalje teče, i kako se priča ne bi završila, dopuštaju sebi da „slučajno“ ispale metak na drugog takmičara!*

Ovo preskakanje s jedne teme na drugu i kontradikcije u kontekstu, uprkos historijskim činjenicama koje autor podrazumijeva, sve je to rezultat osnovne kontradikcije koja postoji u stvarnosti koju on živi. *Ni umjetnički, on nije u stanju dovršiti priču na njihovim pravim tematskim osama, jer priča nije samo priča o pastiru, nego i o pašnjaku; nije priča samo o takmičaru koji je ubijen prije kraja utrke, nego i o rijeci; nije samo o velikom stablu masline, nego i o njenom vlasniku Aliju Touilu, njegovoj kćerci i unuku.*

A čini se da, objektivno i umjetnički, jedini koji su sposobni dovršiti tu priču na njenoj pravoj historijskoj osi su upravo oni.

I to je tačno ono čemu se suprotstavlja arapska književnost otpora na okupiranoj teritoriji.” Ibid, str. 108-109.

¹¹³ Ibid, str. 109-110.

oba fronta bez ikakve sumnje, jer pored velikog problema kojeg je svjesna i s kojim se suočava, ona proizlazi iz duboke vjere u nepokolebljivu samopredanost i potpuno je svjesna vrijednosti svoje obaveze i životne misije koju ta obaveza nosi.“¹¹⁴ Tako, pjesnici poput Samih al-Qāsim, Mahmuda Derviša i Nāyif Salīma¹¹⁵ izražavaju kako su njihove riječi i pjesme oružje, krv i snaga u toj borbi, što im daje nepokolebljivu snagu i smisao.¹¹⁶

3. KANAFANIJEVA ČITANJA CIONISTIČKE KNJIŽEVNOSTI

Studija pod naslovom *"O cionističkoj književnosti"*, koja je prvi put objavljena 1967. godine u Bejrutu, dolazi između dvije Gassanove studije – objavljena je godinu nakon prve, a godinu prije druge. Čini se da ova studija predstavlja nastavak ili dopunu drugog poglavlja prve studije, koje se bavilo „arapskim junakom u cionističkom romanu nasuprot palestinskoj arapskoj književnosti“. Iz toga je jasno da je Kanafani pored proučavanja palestinske književnosti otpora, proučavao i cionističku književnost.

U tome mu je pomoglo i njegovo poznavanje engleskog jezika, jer je pohađao školu u Jafi koja je naglašavala učenje engleskog jezika. Tokom proučavanja cionističke književnosti pisane ili prevedene na engleski, Kanafani je uvidio važnu ulogu koju je ta književnost imala u cionističkoj propagandi, širenju njihove vizije svijetu i uvjeravanju evropskih zemalja da im omoguće osnivanje vlastite države. Cionistička književnost, bez obzira na jezik pisca, zemlju porijekla, vjeru ili rasu, nije bila ništa drugo do oružje koje je služilo ciljevima cionističkog pokreta za kolonizaciju Palestine.

Kroz ove pomenute studije, Kanafani je utjelovio dvije mudrosti: prva – „Upoznaj sebe“, i druga – „Upoznaj svog neprijatelja“. Kroz svoja djela o književnosti otpora, utjelovio je prvu mudrost, dok je drugom studijom *"O cionističkoj književnosti"* utjelovio drugu mudrost – „upoznaj

¹¹⁴ Ibid, str. 110.

¹¹⁵ Tako Nayef Salim kaže:

Ono što krvariš, o pero moje,

nije samo mastilo... već i dio moje krvi. Ibid, str. 111.

¹¹⁶ Ibid, str. 110-111.

neprijatelja“, kako je sam rekao: „Sve što ova studija teži jeste da baci novo svjetlo na teški slogan: Upoznaj svog neprijatelja.“ To nije bilo samo radi hladnog, teorijskog znanja, već radi praćenja, pripreme i borbe.¹¹⁷

Kroz svoje studije, Kanafani se pojavljuje kao pionir u proučavanju književnosti otpora, ali i kao pionir u proučavanju njenog suprotnog pola, poznatog kao cionistička književnost. Kao što kaže Mahmud Derviš u uvodu četvrtog toma Kanafanijevih sabranih djela:

„U vrijeme kada je Kanafani skidao veo tajne s onoga što su pisali Arapi s okupirane zemlje, on je također proučavao suprotnost te književnosti i jedan od njenih dijaloških elemenata: cionističko pisanje i njegovu ulogu u oblikovanju cionističke svijesti i identiteta. Drugim riječima, on je proučavao djelotvornost pisane riječi kod neprijatelja, te tako pružio prvu arapsku studiju o jednoj od najopasnijih tema cionizma.“¹¹⁸

Jedan od Kanafanijevih zaključaka u vezi sa cionističkom književnošću glasi:

"Možda je iskustvo cionističke književnosti prvo takve vrste u historiji, gdje se umjetnost u svim svojim oblicima i nivoima koristi kako bi se sproveda najopsežnija i najšira operacija obmane i krivotvorenja, koja rezultira krajnje opasnim posljedicama."¹¹⁹

Knjigu je podijelio u osam poglavlja, uz čije naslove koji daju osnovnu predstavu o prirodi i sveobuhvatnosti njegovog proučavanja navodim najvažnije što je Gassan zaključio u njima.

3.1. Cionizam se bori na frontu jezika

Cionistički pokret promovirao je hebrejski jezik kao ključni alat za stvaranje jevrejskog nacionalnog identiteta, pretvarajući ga iz isključivo religijskog u politički jezik. Taj proces

¹¹⁷<https://www.aljazeera.net/blogs/2018/7/22/%D8%BA%D8%B3%D8%A7%D9%86-%D9%83%D9%86%D9%81%D8%A7%D9%86%D9%8A-%D8%B1%D8%A7%D8%A6%D8%AF-%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AF%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D8%A7%D9%88%D9%85> (pristupljeno 20.05.2025.)

¹¹⁸ Ibid, (pristupljeno 20.05.2025.)

¹¹⁹ Ćasān Kanafānī, *Fī al-'adab al-sahyūnī*, Dār manšūrāt al-rimāl, 2013, str. 10. prema <https://www.aljazeera.net/culture/2024/7/13/%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AF%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%84%D8%AA%D8%B2%D9%85-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%B6%D8%A7%D9%84-%D8%BA%D8%B3%D8%A7%D9%86-%D9%83%D9%86%D9%81%D8%A7%D9%86%D9%8A> (pristupljeno 21.05.2025.)

uključivao je odbacivanje jezika poput jidiša i korištenje hebrejskog kao simbola jedinstva. Iako većina Jevreja tada nije razumjela hebrejski izvan religijskog konteksta, jezik je postao temelj izraelskog identiteta. Ova politika je uzrokovala unutarnje kontradikcije i uticala na književnost, zamjenjujući duhovne likove političkim i mitološkim figurama. Cionistička književnost često je služila političkim ciljevima, protiveći se društvenoj integraciji, iako tvrdi da se bori protiv rasizma, dok u stvarnosti predstavlja novu formu isključivosti. Promjena jevrejskog identiteta s religijskog na politički nije bila prirodna posljedica svjetske svijesti o ljudskim pravima, već je bila nametnuta kroz politiku cionizma, odbijajući integraciju i stvarajući tenzije koje su se odrazile u književnosti.¹²⁰

3.2. Rađanje cionističke književnosti

Cionistička književnost nije samo nastala kao odgovor na progon Jevreja, već je svoje korijene imala u periodima mira i slobode, kada su Jevreji razvijali svoja intelektualna i religijska djela. Ona je igrala ključnu ulogu u oblikovanju političkog cionizma i jevrejskog nacionalnog identiteta, koristeći narative o patnji, otpornosti i pravima na zemlju. Ova književnost služila je kao sredstvo za legitimizaciju cionističkog pokreta i oblikovanje kolektivne svijesti, često ističući ideju jevrejske superiornosti i posebnosti. Unutar pokreta postojao je spektar ideoloških pravaca, a književnost je bila njihovo glavno oruđe izražavanja. Tako je cionistička književnost doprinijela izgradnji mita o povratku i obnovi jevrejske nacije u Palestini, pri čemu su složeni odnosi s lokalnim narodima bili često zanemareni.¹²¹

3.3. Rasa i religija u cionističkoj književnosti rađaju politički cionizam

U ovom poglavlju analizira se kako su rasa i religija u književnosti 19. stoljeća doprinijele rađanju političkog cionizma. Poboljšanje položaja Jevreja u Evropi zahvaljujući idejama jednakosti dovelo je do reformi unutar jevrejske zajednice, uključujući razvoj hebrejskog jezika i reformističkog judaizma. Ipak, istovremeno se razvijaju i šovinističke ideje koje kulminiraju političkim cionizmom, potvrđenim 1897. na Prvom cionističkom kongresu.

¹²⁰ Ghassan Kanafani, *On Zionist Literature*, trans. Mahmoud Najib, Ebb Books, London, 2022. str. 7-15.

¹²¹ Ibid, str. 16-26.

U književnosti dolazi do pomaka u prikazima Jevreja, od negativnih stereotipa prema humanističkim likovima, iako su ti prikazi često kompromitirani nacionalističkim tendencijama. Posebno se analiziraju djela poput *Harringtona* i *Ivanhoea*, koja pokušavaju prikazati Jevreje pozitivnije, dok Benjamin Disraeli u svom romanu *The Wondrous Tale of Alroy* (Čudesna priča o Alroju) uvodi ideju jevrejskog političkog heroja koji se protivi integraciji, promovirajući rasnu posebnost, a to će imati uticaj na kasniji cionizam.

George Eliot, kao odgovor na Disraelijev rasizam, piše *Daniela Deronda*, roman koji zagovara okupljanje Jevreja u Palestini. Iako se formalno protivi rasizmu, Eliotina vizija cionističkog junaka i ideja izabranosti nose implicitne rasističke poruke. Mordekaj kao lik postaje simbol cionističke misije. Kritike tog romana su podijeljene, tako da ga neki vide kao propagandni tekst, a drugi ističu njegovu političku važnost. Eliot je miješala rasu, religiju i naciju kako bi opravdala potrebu za jevrejskom državom kao odgovor na ugnjetavanje. Roman je postao važan za cionistički pokret, preveden na hebrejski i smatran „cionističkom Biblijom“.¹²²

Gassan pokazuje kako su elementi rase, religije i književnosti poslužili kao ideološka priprema za politički cionizam, oblikujući percepciju jevrejskog identiteta i ideje nacionalne države.

3.4. Lik „lutajućeg Jevreja“ – njegovo porijeklo i razvoj

Lik Lutajućeg Jevreja u evropskoj literaturi razvija se iz religijskog simbola grešnika i stradalnika u politički i društveni simbol jevrejske sudbine. Legenda potiče iz 13. stoljeća i vremenom mijenja svoj karakter od sažaljivog i dobrodušnog do negativnog i prijetjećeg lika. U 17. stoljeću dobija ime Isaac Laquedem i postaje simbol siromaštva i lutanja, odražavajući ekonomski položaj Jevreja.

U romantičarskoj eri prerasta u tragičnog junaka, a u 18. i 19. stoljeću pojavljuje se u poeziji i romanima kao simbol pobune i težnje za slobodom, naročito u Njemačkoj. U 19. i početkom 20. stoljeća koristi se u književnosti i teatru za kritiku društvene nepravde i rasizma (npr. kod Eugènea Suea i Halevyja), dok ga drama Davida Pinskija i predstave Habima prikazuju kao

¹²² Opširnije u: Ibid, str. 27-43.

simbol političke borbe i cionizma. Lutajući Jevrej postaje glas patnje, ali i otpora, tražeći „Mesiju“ i oslobođenje svog naroda.

U 20. stoljeću lik odražava izdržljivost Jevreja kroz nacističke progone i simbolično završava svoje lutanje dolaskom u Palestinu i smrću, što predstavlja stvaranje Izraela i novi početak za Jevrejski narod.¹²³

3.5. Cionistička književnost u uskoj vezi s politikom

Cionistička književnost početkom 20. stoljeća služila je kao politička propaganda za opravdavanje osnivanja Izraela. Pisci poput Herzla koriste književnost kako bi opravdali ciljeve pokreta, često manipulirajući činjenicama i iskrivljujući historiju. Književni junaci moraju slijediti političke ciljeve, što dovodi do zanemarivanja postojanja autohtonog palestinskog stanovništva i širenja osjećaja superiornosti, često s elementima sličnim nacističkoj ideologiji.

Roman *Egzodus* Leona Urisa se ističe kao primjer propagandne literature, hvaljen zbog političke poruke, a ne književne vrijednosti. Opšti tok priče u cionističkim romanima uglavnom prati pet tačaka koje su ranije spomenute u ovom radu.¹²⁴ Cionistički narativi brišu razliku između religije i nacije, koriste holokaust za opravdanje nasilja i promovišu kolonijalni projekat. Iznimku čine pisci koji su živjeli u Palestini prije 1948, jer imaju uravnoteženiji pogled.¹²⁵

3.6. Jevrejska nepogrešivost naspram nedostojnosti drugih naroda¹²⁶

Kanafani kritički analizira cionističku književnost koja prikazuje da su Arapi predstavljeni kao inferiorni u svakom pogledu, moralno, vojno i kulturno, dok su Jevreji hrabri, moralno superiorni i civilizovani. Pisci poput Leona Urisa idealizuju jevrejske likove, dok autori bliži stvarnim događajima, poput Shimoni-ja, pokazuju više objektivnosti. Međutim, vremenom u literaturi prevladava lik nepogrešivog, gotovo mitskog Jevrejina.

¹²³ Opširnije u: Ibid, str. 44-56.

¹²⁴ Spomenute u ovom radu u dijelu o *Književnosti otpora i cionističkom okupatoru*. str. 34-35.

¹²⁵ Opširnije u: Ibid, str. 57-71.

¹²⁶ O ovome je Kanafani govorio i knjizi *Adab al-muqāwama fī filasṭīn al-muḥtalla 1948-1966*, što je obrazlagano i spomenuto u ovom radu na stranicama 32. i 33.

Ovakva književnost koristi mitove o herojstvu, pretjerivanja i propagandu kako bi opravdala osnivanje izraelske države, prikazujući protjerivanje Arapa kao moralno ispravno. Arapi su svedeni na stereotipe, dok su Jevreji prikazani kao oni koji donose napredak. Povremene pohvale Arapima služe samo da dodatno naglase jevrejsku nadmoć. Tako da ova književnost pojednostavljuje stvarnost, briše kompleksnost sukoba i služi kao alat za opravdavanje kolonizacije i izraelske dominacije.¹²⁷

3.7. Cionistička opravdanja za prisvajanje Palestine

Cionistička književnost i propaganda opravdavaju prisvajanje Palestine, najčešće pozivajući se na patnju Jevreja tokom Holokausta, dok zanemaruju prava i patnje autohtonog arapskog stanovništva. Cionistički narativ koristi emocionalnu ucjenu i propagandne motive poput filma „Ja, Ahmad“ kako bi legitimisao nasilje i iseljavanje Arapa, predstavljajući ga kao civilizatorsku misiju.

Neki izraelski autori koji su živjeli u Palestini prije 1948. godine prikazuju realniju sliku sukoba, iako ograničeno. Takvi primjeri mogu biti Jael Dajan, čiji roman „Zavist uplašanih“ kritikuje izraelski militarizam i psihološke komplekse, te Benjamina Tammuza, koji simbolično prikazuje uništenje palestinskog nasljeđa. Međutim, njihova djela izbjegavaju potpuni obračun s posljedicama cionističke politike. Prava književna i moralna snaga dolazi iz arapske perspektive, dok većina cionističke književnosti ostaje unutar okvira ideološke propagande, nesposobna da se suoči sa stvarnim uzrocima i posljedicama sukoba.¹²⁸

3.8. Od Nobelove nagrade do agresije 5. juna

Godine 1966. Shmuel Yosef Agnon dobio je Nobelovu nagradu za književnost, što je predstavljeno kao priznanje izraelskoj kulturi, ali i kao podrška šovinističkoj i cionističkoj ideologiji. Njegova djela promoviraju religijski opravdan izraelski ekspanzionizam i prikazuju Arape negativno, što se uklapa u širi kontekst izraelske agresije iz 1967. godine. Gassan kritikuje Nobelov odbor što je nagrađivanjem Agnona legitimizirao književnost koja širi rasizam,

¹²⁷ Opširnije u: Ibid, str. 72-86.

¹²⁸ Opširnije u: Ibid, str. 93-109.

netoleranciju i propagandu, umjesto da podrži univerzalne i humanističke vrijednosti.¹²⁹ Te se vrijedi podsjetiti na ono što je navedeno u posljednjem poglavlju o dodjeli Nobelove nagrade cionističkom Izraelcu Josefu Agnonu, što dodatno pokazuje Kanafanijevu kulturno-političku savjest otpora i njegovo razotkrivanje falsifikovanja istine:

"Dodjela Nobelove nagrade Agnonu bila je poput krivotvorene i nelegitimne književne potvrde kojom se pokušava humanizirati ono što je nehumano, i dati civilizacijska vrijednost onome što je zapravo nazadno i fanatično. Nobelova nagrada za Agnona je književni pandan Balfourovoj deklaraciji." ¹³⁰

Kanafani završava ovo poglavlje riječima: "Ako je tačno da korak Nobelovog komiteta nije direktno opravdao mržnjom ispunjen rasistički napad koji je nakon agresije 5. juna pokrenut protiv Arapa u Evropi i Americi, onda je svakako kriv za to što je svojom odlukom legitimizirao obmanu svjetske savjesti putem neprekidne cionističke propagande koja već desetljećima odjekuje širom svijeta."¹³¹

Kanafani pristupa cionističkim tekstovima sa ciljem razotkrivanja njihovih političkih motiva i kulturnih implikacija. Posebno je zainteresovan da pokaže kako ti narativi služe da opravdaju cionistički plan, često na štetu palestinskog naroda i njihovih prava na zemlju. Njegova analiza odiše hitnošću da se suprotstavi dominantnom cionističkom diskursu i da se pruži glas marginalizovanim palestinskim perspektivama.

On u ovoj studiji ističe da cionistička književnost nije samo odraz kulturnih težnji, već i promišljen instrument političkog zagovaranja. Kroz oštru kritiku nastoji da otkrije slojeve ideološke konstrukcije unutar cionističkih tekstova, osporavajući njihovu predstavu historije i prikaz jevrejsko-palestinskog sukoba. Kanafanijev rad naglašava značaj književnosti u oblikovanju javnog mnjenja i ostvarivanju političkih ciljeva, ukazujući na potrebu kritičkog pristupa da bi se razumjeli složenosti i pristrasnosti u cionističkim narativima.

¹²⁹ Opširnije u: Ibid, str. 110-119.

¹³⁰ Ġasān Kanafānī, *Fī al-'adab al-sahyūnī*, Dār manšūrāt al-rimāl, 2013, str. 165.

¹³¹ Ibid, str. 173.

ZAKLJUČAK

Književnokritički doprinos Ġassāna Kanaḡānīja u savremenom arapskom kontekstu nadilazi granice književnosti i prelazi u područje političke, kulturne i ideološke borbe. Njegova djela ne samo da otkrivaju i valoriziraju palestinsku književnost otpora, već i ukazuju na značaj poznavanja književne produkcije suprotne strane, u ovom slučaju cionističke književnosti, u cilju razumijevanja širih mehanizama ideološke i kulturne okupacije.

Kanaḡānī je prvi jasno definisao pojam književnosti otpora i uspostavio ga kao legitimnu kategoriju unutar arapske i postkolonijalne književne teorije. Njegove studije i analize pokazuju da književnost može biti sredstvo otpora jednako moćno kao i oružje, kako je i rečeno o njemu da se njegova borba vodila perom, a bojište su mu bile stranice novina i knjiga.

U vremenu kada palestinska borba za pravdu i identitet i dalje traje, Kanaḡānījevo djelo ostaje izuzetno značajno, kako kao dokument vremena, tako i kao teorijski i metodološki okvir za buduće generacije književnih kritičara, pisaca i boraca za slobodu. Njegova književnokritička misao ostaje živa kao svjetionik u borbi naroda kojem je posvetio svoj život i djelo.

IZVORI I LITERATURA

Izvori:

1. Kanafānī, Ġassān, *Adab al-muqāwama fī Filasṭīn al-muḥtalla 1948-1966*, Dār manšūrāt al-rimāl, 2015.
2. Ġasān Kanafānī, *Fī al-'adab al-sahyūnī*, Dār manšūrāt al-rimāl, 2013.
3. Kanafani, Ghassan, *On Zionist Literature*, trans. Mahmoud Najib, Ebb Books, London, 2022.
4. Somun, Hajrudin, *Gasani Kanafani: iz zemlje tužnih narandži*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2012.

Literatura:

1. Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2004.
2. Badawī, Zakī, *Mu'ḡam muṣṭalahāt al-'ulūm al-'iḡtimā'īyya*, Maktaba Lubnān, Bayrūt, 1993.
3. Bano, Shamenaz, „Ghassan Kanafani: The Palestinian Voice of Resistance“, *Angloamericanae Journal*, Vol. 3, No. 1, 2018.
4. Duraković, Esad, *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskog kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005.
5. Duraković, Esad, „Uz palestinsku poeziju otpora“, *Odjek*, br. 9, Sarajevo, 1983.
6. Duraković, Esad, *Ogledi o književnosti*, IP „Svjetlost“, Sarajevo, 2013.
7. Duraković, Esad, *Antologija poezije arapskog istoka XX vijeka*, IC štamparija Mostar, Mostar, 2024.
8. Harlow, Barbara, *Resistance Literature*, Methuen, New York, 1987.
9. Išerić, Azra, *Topos zavičaja i domovine u poeziji Mahmuda Derviša* (Završni magistarski rad), Filozofski fakultet, Sarajevo, 2020.
10. Kanafānī, Ġassān, *Al-'Adab al-filasṭīnī al-muqāwama taḥta al-'iḥtilāl 1948–1967*, Mu'asasa al-'abhāt al-'arabiyya, Bayrūt, 1987.

11. Kanafānī, Ġassān, *Ljudi na suncu*, s arapskog preveo: Munir Mujić, Connectum, Sarajevo, 2006.
12. Karaman, Nurko, „Dr Kāmil as-Sawāfirī: Savremena arapska književnost u Palestini (1860–1960), *Al-adab al-‘arabī al-mu‘āšir fī falasṭīn min as-sana 1860–1960. Maktaba ad-dirāsāt al-adabiyya, Dār al-ma‘ārif, al-Qāhira*, 1979, str. 405.“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 32-33, Sarajevo, 1984, 301-326 str.
13. Karić, Dženita, "Fenomen palestinskog postkolonijalnog romana i novele u arapskoj književnosti", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 59:75-95, Sarajevo, 2010.
14. Lešić, Zdenko; Kapidžić-Osmanagić, Hanifa; Katnić-Bakaršić, Marina; Kulenović, Tvrtko, *Suvremena tumačenja književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2006.
15. Paić-Vukić, Tatjana, "Ljudi na suncu Ġassāna Kanafānija", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 46/1996, Sarajevo, 1997.
16. Qahwāḡī, Ḥabīb, *Al-‘Arab fī ḡill al-iḡtilāl al-‘isrā’īlī*, Markaz al-abḡāt al-ṭibāiyya li munazzamāt al-taḡrīr al-filistīnī, Bayrūt, 1972.
17. Sarajkić, Mirza, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009.
18. Sarajkić, Mirza, „Gassan Kanafani, *Ljudi na suncu*, prijevod sa arapskog i predgovor: Munir Mujić, pogovor: Esad Duraković. Connectum, Sarajevo, 2006, 100 str./IV Ocjene i prikazi“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 56, Sarajevo, 2007.
19. Siddiq, Muhammad, *Man is a Cause*, Near Eastern Studies, University of Washington, Number 2, Seattle, 1984.
20. Šabanović, Selma, *Migrantski narativi u književnim djelima al-Ṭayyiba Šāliḡa, Ġassāna Kanafānija i Ḥasana Blāsima (Završni master rad)*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2021.

Literatura sa interneta:

1. <https://www.aljazeera.net/culture/2024/7/13/%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AF%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%84%D8%AA%D8%B2%D9%85-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%B6%D8%A7%D9%84-%D8%BA%D8%B3%D8%A7%D9%86-%D9%83%D9%86%D9%81%D8%A7%D9%86%D9%8A> (pristupljeno 21.05.2025.)

2. <https://www.aljazeera.net/blogs/2018/7/22/%D8%BA%D8%B3%D8%A7%D9%86-%D9%83%D9%86%D9%81%D8%A7%D9%86%D9%8A-%D8%B1%D8%A7%D8%A6%D8%AF-%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AF%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D8%A7%D9%88%D9%85> (pristupljeno 20.05.2025.)
3. <https://www.noor-book.com/en/ebook-%D8%BA%D8%B3%D8%A7%D9%86-%D9%83%D9%86%D9%81%D8%A7%D9%86%D9%8A-%D8%A7%D8%AF%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D8%A7%D9%88%D9%85%D9%87-%D9%81%D9%8A-%D9%81%D9%84%D8%B3%D8%B7%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AD%D8%AA%D9%84%D9%87-1948-1966-pdf> (pristupljeno 14.11.2024.)
4. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/narodna-fronta-za-oslobodjenje-palestine> (pristupljeno 21.05.2025.)
5. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/talmud> (pristupljeno 21.05.2025.)
6. <https://alchemy.ucsd.edu/the-literature-of-resistance-amanda-batareseh/> (pristupljeno 03.12.2024.)
7. <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/8/6/sarajkic-palestinska-poezija-je-uvijek-poezija-otpora> Intervju, Sarajkić: Palestinska poezija je uvijek poezija otpora (pristupljeno 14.11.2024.)
8. Zalihić: Kanafanijev magični narativ nije spašavao živote, ali je spašavao duše, https://stav.ba/vijest/zalihic-kanafanijev-magicni-narativ-nije-spasavao-zivote-ali-je-spasavao-duse/7258?fbclid=IwY2xjawKjxTpleHRuA2FlbQIxMQBicmlkETFHcjNYVnNpNTI5aDJrZ3NSAR7jQdfi3rA2bPfj-vPaNvH_h1-KsRASe-WQfCD7oC1jm3fNoCNc0E8xZnwfcQ_aem_5seG0NRWEg7gpEzQFapkrq (pristupljeno 28.05.2025.)